

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

КОНДРАТЕНКО С. В.

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОСТОРОВОГО
ОРІЄНТУВАННЯ У НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Методичні рекомендації

Київ – 2014

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Теоретичний аналіз проблеми формування навичок просторового орієнтування у дітей в нормі та з порушеннями зору

1.1. Проблема просторового орієнтування у психолого-педагогічних наукових джерелах

1.2. Особливості розвитку просторових уявлень у дітей з нормальним та порушеним зором. Етапи розвитку

Розділ 2. Розвиток навичок просторового орієнтування у незрячих дітей

2.1. Аналіз програмно-методичного забезпечення формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування

2.2. Методика формування навичок просторового орієнтування у незрячих дітей

Розділ 3. Дидактичне забезпечення формування просторових уявлень у незрячих дітей дошкільного віку

3.1. Організація розвивального середовища для розвитку просторових уявлень та формування навичок просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору

3.2. Ігри та вправи

3.3. Наочні посібники, іграшки

Список використаної літератури

Анотація

Методичні рекомендації: «Формування навичок просторового орієнтування у незрячих дітей». // Розділи – 1, 2, 3. (Кондратенко С.В.).

В посібнику висвітлено результати теоретичного вивчення проблеми розвитку та формування просторових уявлень у дошкільників з глибокими порушеннями зору та узагальнення матеріалів з вивчення практичного досвіду організації корекційного навчання процесу формування навичок просторової орієнтації.

В другому розділі висвітлено результати дослідження розвитку просторового орієнтування та формування уявлення про простір у дітей з глибокими порушеннями зору (сліпі, діти з залишковим зором). Розглянуто питання організації розвивального середовища для формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору. Проаналізовано програмно-методичне забезпечення формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування та представлено методику педагогічного обстеження просторового орієнтування. Виділено напрями формування навичок просторового орієнтування.

В третьому розділі висвітлено результати вивчення практичного досвіду та здійснення аналізу засобів та прийомів розвитку навичок просторового орієнтування у дошкільників з порушеннями зору. Здійснено аналіз програмно-методичного забезпечення, розроблено дидактичне забезпечення та організація розвивального середовища для розвитку просторових уявлень та формування навичок просторового орієнтування у незрячих дітей дошкільного віку.

Методичні рекомендації адресовано педагогам, які працюють з дошкільниками з порушеннями зору, батькам дітей.

Вступ

У сучасних умовах швидкої зміни інформаційного та фізичного простору людині для успішної діяльності та адаптації в оточуючому середовищі є необхідним володіння розвинутих й постійно вдосконалюваних вмінням орієнтуватися в довкіллі. Тому в умовах постійного сенсорного обмеження для дитини з порушенням зору опанування цим складним вмінням є життєво необхідним завданням у процесі підготовки до самостійного життя.

З самого раннього дитинства, коли розвиток рухової сфери відіграє провідну роль у фізичному, психічному і розумовому розвитку, дуже важливо навчати дітей даної категорії орієнтуватися у малому і великому просторі, допомогти їм подолати страх перед величезним і незнайомим простором, навчити прийомам захисту в процесі пересування та пошуку предметів, навчити обстежувати приміщення та ін.

Для дошкільнят з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) характерні недоліки розвитку рухової сфери і знижена рухова активність. У свою чергу це викликає труднощі просторового орієнтування, а недоліки її розвитку обмежують надалі самостійність і активність дітей з вадами зору у всіх сферах діяльності. В порівнянні з нормальнозорими у сліпих дітей значно гірше розвинені просторові уявлення, можливості практичного мікро- і макроорієнтування, майже відсутні словесні позначення просторових відносин. Притаманне їм порушення окоорухових функцій викликає помилки в процесі визначення дітьми форми, величини, просторового розташування предметів. Тому дуже важливо розвивати і використовувати збережені аналізатори для поліпшення просторового орієнтування. Адже діти з вадами зору без сторонньої допомоги не можуть самостійно опанувати навичками просторового орієнтування, і мають потребу в систематичному цілеспрямованому корекційно-компенсаторному навчанні.

Розділ I

Теоретичний аналіз проблеми формування навичок просторового орієнтування у дітей в нормі та з порушеннями зору

1.1. Проблема просторового орієнтування у психолого-педагогічних наукових джерелах.

Проблема формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування розглядалася в багатьох педагогічних і психологічних дослідженнях (Б. Ананьев, О. Галкіна, А. Люблінська, Т. Мусейїбова, Ж. Піаже, Н. Шемякин, І. Якіманская та ін.). Вона є однією з найбільш складних й актуальних наукових проблем, оскільки здатність до орієнтування в просторі є універсальною за своїм характером властивістю психіки, що відіграє важливу роль у процесах біологічної й соціальної взаємодії людини з навколишнім світом.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях підкреслюється значний вплив просторових сприймань, уявлень та умінь орієнтуватися в просторі на розвиток пізнавальної діяльності дитини і вдосконалення її сенсорних, інтелектуальних, творчих здібностей. Формування у дитини просторових уявлень підвищує результативність і якість її діяльності (продуктивно-творчої, пізнавальної, трудової). Особливо велике значення формування просторових уявлень набуває у процесі підготовки дошкільнят до навчання в школі.

Одним з ефективних способів формування у дітей уявлень про просторові відносини є гра і відповідні вправи (Т. Мусейїбова) на різних етапах їх розвитку. Протягом останніх років пропонується використовувати метод моделювання (Л. Венгер, Т. Лаврентьева), автори розробили зміст і методику формування уявлень про просторові відносини. Але для підвищення ефективності формування просторового сприймання та уявлень у дітей, необхідно використовувати всі можливі інші види діяльності, бо

найважливішим завданням є навчання дітей використовувати свої навички і уміння в повсякденному житті. [4, 15, 18, 19, 20]

Розвиток навичок орієнтування в просторі відбувається протягом усього дошкільного віку. Вже в ранньому дитинстві відбувається опанування вмінням враховувати просторове розташування предметів у власній діяльності. Однак дитина ще не відокремлює напрямів простору й просторових відношень між предметами від самих предметів. Формування уявлень про предмети та їхні властивості відбувається раніше, ніж уявлень про простір, і слугує їхньою основою.

Пізнання навколишнього світу складний процес, і починається він з безпосереднього або опосередкованого почуттєвого пізнання. Тут дуже важливим є досвід пізнання дитиною просторових відносин в предметному оточенні. Адже основною умовою орієнтування в просторі є активне пересування в ньому.

Просторові уявлення і сприймання – ємні поняття, що відображають багатогранність просторових характеристик об'єктивного світу. Форма, об'єм, розмір об'єктів (довжина, ширина, висота), їх розташування в просторі, просторові відносини і відстані між предметами, напрями в просторі є різними категоріями.

Просторове орієнтування невід'ємно супроводжує рухову активність людини й тому тісно пов'язується із загальним розвитком моторики (постановка мети й вибір маршруту руху (напрямок); збереження напрямку руху й досягнення мети).

Дослідниками доведено, що в тій чи іншій мірі просторово-розпізнавальні функції властиві всім органам відчуттів, а сприймання простору базується на тісній взаємодії зорового, дотикового, рухового та кінестетичного аналізаторів. За твердженням Б. Ананьєва, кожне відчуття будь-якої якості, інтенсивності й тривалості характеризується певним

просторовим компонентом, що підкреслює зв'язок просторового орієнтування з усією пізнавальною діяльністю людини. [1]

Є.Тіхеєва вказувала: «Орієнтування в просторі розвивається у дітей повільніше, ніж орієнтування в інших сенсорних уявленнях (кольор, форма, предмет). Тим часом, у дітей розвиток просторового орієнтування надто необхідно починати в дошкільному віці».

Просторові відносини починають розвиватися дуже рано, це відмічали педагоги і психологи в своїх роботах. Т. Мусейїбова відмічала, що просторові відносини розвиваються у дитини поетапно: на 1 етапі діти вчать орієнтуватися «на собі»: визначати різні частини тіла; розуміти їх співвіднесення з різними сторонами власного тіла (попереду, позаду, вгорі, внизу, праворуч, ліворуч). Уміння орієнтуватися «на собі» служить основою для оволодіння орієнтуванням на інших об'єктах – 2 етап; уміння орієнтуватися в навколишньому просторі не тільки «від себе», але і «від будь-яких предметів». 3 етап – дитина освоює словесну систему відліку у напрямках. 4 етап – застосування освоєних дитиною навичок у навколишньому просторі. [18, 19, 20]

А. Люблінська відзначала, що орієнтування в просторі – комплексне, багаторівневе поняття, що об'єднує у собі орієнтування у великому й малому просторі різних напрямів та рівнів. Так, початковий етап орієнтування в обмеженому або малому просторі включає:

- орієнтування на власному тілі (знання частин власного тіла, знання про просторове розташування частин тіла, позначення розташування частин свого тіла відповідними просторовими термінами, порівняння реальних просторових відносин з їхніми відображеннями в дзеркалі);
- на площині стола (розташовувати предмети на поверхні стола ліворуч праворуч й у названих напрямках, визначати й словесно позначати просторове розташування іграшок і предметів);

- на аркуші паперу (права й ліва, верхня й нижня сторони аркуша, середина). [16]

Початкове орієнтування у великому просторі – це знайомство з розташуванням об'єктів найближчого оточення дитини в приміщенні будинку й довкола нього (орієнтування у квартирі, у приміщенні навчального закладу, на вулиці, використання термінів *праворуч, ліворуч, угорі, унизу, спереду, позаду, далеко, близько* і т.д.). [16]

Психофізіологічний механізм відображення простору складається як динамічна система взаємопов'язаної діяльності всіх аналізаторів, особливо рухового аналізатора як «дробового аналізатора простору» (І. Сеченов). І. Сеченов відмічав, що активне пересування розсуває межі простору, який дитина засвоює. Ходіння вчений назвав «дробним аналізатором простору» (цей термін І.М. Сеченов утворив від слів «дробити простір»). Істотною межею системного механізму просторового відображення стає в цей період «поступове об'єднання слів, другосигнальних зв'язків з просторовими сигналами», що є початком нового етапу в освоєнні дитиною простору. Поступово починає формуватися узагальнене уявлення про просторові ознаки і відносини, відбувається «перехід до більш довершених систем управління і регулювання орієнтувальних дій і поведінки дитини в просторі» (Б. Ананьєв). [1]

Психологічною основою сучасної методики навчання дітей орієнтуванню в просторі є результати досліджень з проблеми генезису відображення простору і просторового орієнтування в дошкільному віці. Просторові уявлення і сприймання починають розвиватися дуже рано, на першому році життя.

І.Сеченов неодноразово підкреслював, що головна роль в сприйманні простору належить зору і дотику. Взаємодія зору і дотику створює необхідні умови для розвитку просторового орієнтування. Ця взаємодія упроще фіксується в 5-6 тижнів, коли дитина починає відрізняти предмети. У 2-3 місяці дитина –

переводить погляд на свою рухому руку. У 4 місяці – перекладає іграшку з однієї руки в іншу під контролем зору. У цей час малюк починає тягнути руку до предмету, який він бачить. На другому місяці дитина починає розрізнявати просторовий напрям звуку. Але ці первинні відмінності напрямів носять неусвідомлений характер.

Усвідомлення цих напрямів – новий етап в оволодінні простору. Це здійснюється в передшкільному віці. У цей період починається інтенсивний розвиток просторової орієнтації. І тут велику роль відіграють два життєво важливих чинники:

I – оволодіння ходьбою. Діти практично освоюють простір шляху, який вони проходять, а разом з цим розрізняють, що предмети можуть розташовуватися по різному;

II – оволодіння мовою. Діти починають слухати і розрізнявати просторову термінологію, а пізніше і самі намагаються визначати слова.

Найбільш різкі зміни в розвитку просторового орієнтування відбуваються в дошкільному віці.

У дітей віком від одного до трьох років, на думку Венгера Л.А., розвиток орієнтування в просторі відбувається в процесі конструювання, ліплення, аплікації, малювання. Займаючись творчими продуктивними видами діяльності, діти засвоюють такі зовнішні властивості предметів, як форма, розмір та просторові відношення. [4]

Дитина з раннього дитинства орієнтується в просторі, але утворення повних уявлень про простір відбувається протягом усього дошкільного віку. У дослідженнях (Венгера Л.А., Васильєвої М.В., Мусейібової Т.А., Люблінської Г.О. та ін.), представлені дані про навички просторового орієнтування дітей на певному віковому етапі. [4, 16, 18, 19, 20, 26]

Сучасні психолого-педагогічні дослідження переконують у тому, що в дошкільному віці діти можуть засвоїти інформацію про предметно-просторове оточення, отримати узагальнені знання про деякі системи відліку і способи

просторового орієнтування. навчитися користуватися ними в різних життєвих ситуаціях. Так Р. Говорова, В. Каразану та ін. доводять, що діти старшого дошкільного віку можуть орієнтуватися в обмеженому просторі за допомогою найпростіших схем і планів, що відображають реальний простір знайомої місцевості. [6, 13]

Психологічний аналіз (Л.І.Солнцева, З.А.Кручинін, В.О.Феоктістова) особливостей орієнтування сліпих дітей показав, що формування вільної орієнтації і мобільності вимагає спеціальної роботи, що включає створення психологічної готовності до самостійної орієнтовної діяльності. Вона охоплює такі моменти, як розширення знань і уявлень про навколишній світ, властивості та якості об'єктів, в яких дітям доводиться орієнтуватися і рухатися: вміння виділяти і сприймати різні властивості об'єктів як орієнтування, тобто розвиток пізнавальної діяльності з акцентом на виділення орієнтування, які сприймаються як збереженими, так і порушеними аналізаторами. Обсяг пам'яті і рухливості мнемічних процесів, вміння розподіляти і перемикає увагу також мають велике значення в процесі орієнтування в просторі. [7, 27, 30]

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити наступні висновки: Просторове орієнтування необхідне в процесі цілеспрямованого педагогічного керівництва. Основною умовою просторового орієнтування є активне пересування в ньому. «Просторове орієнтування» вважається складною проблемою. оскільки психологами і педагогами визначені особливості і зміст цього питання, але немає чіткого уявлення про технологію.

1.2. Особливості розвитку просторових уявлень у дітей з нормальним та порушеним зором. Етапи розвитку.

Теоретичний аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми дав змогу з'ясувати, що орієнтування в просторі являє собою складну пізнавальну діяльність, у якій беруть участь такі

психічні функції, як сприймання, мислення, пам'ять. Просторове орієнтування здійснюється на основі безпосереднього сприймання простору й словесного позначення просторових категорій (місця розташування, віддаленості, просторових відношень між предметами).

Питання особливостей просторового орієнтування дітей з порушенням зору розглядали вчені тифлологи (Є. Подколзіна, Л. Солнцева, Л. Рудакова, Л. Дружиніна, З. Кручинін, В. Феоктістова та ін.).

Дослідження Л.І.Солнцевої, В.О.Кручиніна, Н.Г.Хопернікової, Л.І.Плаксіної, та ін. показали, що діти з глибокими порушеннями зору не можуть оволодіти багатьма навичками просторового орієнтування самостійно, для цього потрібно організувати систематичне цілеспрямоване навчання.

З твердженням вчених Б.Ананьєва, Є.Рибалко та ін. «орієнтування в просторі» – одна з актуальних і складних проблем, що входять у сферу соціальної адаптації дітей з порушенням зору. Порушення зору, що виникає в ранньому віці, негативно впливає на процес формування просторової орієнтації у дітей. У дітей з порушеннями зору дуже утруднене сприймання навколишнього світу, що має велике значення в загальному розвитку й навчанні цієї категорії дітей. Тому навчання орієнтуванню у просторі потрібно починати з дитиною якомога раніше, з дошкільного віку. [1]

Актуальність цієї проблеми полягає і в тому, що самостійне пересування є основою соціальної самостійності для сліпих дітей. Втрата незалежності при пересуванні – найбільша втрата з усіх втрат сліпої дитини. Саме через втрату самостійності при пересуванні такі діти починають відчувати свій дефект.

Адже, не маючи навичок орієнтування в просторі, порушується нормальний повноцінний зв'язок між сліпими дітьми і середовищем. Це знаходить своє відображення у своєрідності прояву емоційних адаптаційно-поведінкових реакцій, міжособистісних відносин, пізнавальної та рухової діяльності. Незадоволена потреба в пізнанні негативно впливає на фізичний

стан таких дітей. Вони часто втрачають інтерес до подій, які відбуваються в оточуючому середовищі, стають байдужими, виявляють рухову пасивність.

Формування просторових навичок у дітей з глибокими порушеннями зору не відбувається спонтанно, за природним наслідуванням як у дітей з нормальним зором, а вимагає спеціально спланованого корекційного впливу з боку дорослого, який в спеціальних дошкільних закладах реалізується на корекційних заняттях тифлопедагога. Однак, для незрячих дітей ця допомога не є доступною – оскільки вони не відвідують спеціальні дошкільні заклади, а залишаються вдома до початку шкільного навчання. Мета цих спеціальних занять – формування навичок, що дозволяють сліпим дітям вільно орієнтуватися і самостійно пересуватися в будь-якій обстановці.

Розглянемо докладніше, що є характерним для просторового орієнтування кожної підкатегорії дошкільників з вадами зору.

За результати дослідження Л. Дружиніної виділяються наступні причини труднощів просторового орієнтування дошкільників з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором): переоцінка зорових можливостей; неправильне сприймання предметів і їхнього розташування в просторі; неправильне сприймання просторових ознак предметів, глибини простору, віддаленості й розташування предметів у просторі; невміння користуватися залишковим зором при орієнтуванні в просторі; невміння користуватися збереженими аналізаторами при орієнтуванні в просторі. [9, 11]

Зокрема, Л. Дружиніна дослідила, що для дошкільників з вадами зору характерні недоліки розвитку рухів і мала рухова активність; у них, у порівнянні з нормальнозорими однолітками, значно гірше розвинені просторові уявлення, можливості практичного мікро- і макроорієнтування, словесні позначення просторових відношень. Порушення окорухливих функцій викликає помилки виділення дітьми форми, величини, просторового розташування предметів. [9, 11]

Є. Подколзіна відмітила, що *у сліпих дітей* спостерігається страх перед пересуванням у просторі. Обумовлено це тим, що в дітей, як правило, не сформований основний рух такий, як **ходьба**. Така дитина потребує спеціального відпрацювання техніки ходьби, що містить у собі й певне положення тіла, і постановку ступнів, почуття рівноваги й координацію рухів рук і ніг. [23] А *слабозорим дітям* властива переоцінка своїх зорових можливостей, що досить негативно позначається на успішності їхнього самостійного орієнтування в просторі, тому що вони опираються на неточні, фрагментарні зорові образи. [25]

Усі сліпі маленькі діти ознайомлюються з навколишнім світом завдяки пересуванню та контакту з людьми і предметами. Пересування в просторі у сліпих дітей через несформованість основних рухів викликає певні побоювання. Це не значить, що діти не можуть ходити, вони потребують постійної уваги з боку дорослого, тобто ходять за руку або при підтримці. Коли ж маленька тотально сліпа (або та, що має остаточний зір) дитина намагається ходити самостійно, то вона натикається на меблі або якісь інші предмети, чіпляється за поріг або за килим, падає, забивається тощо. Це як правило відбувається через те, що батьки або інші близькі їй люди не відпрацьовують техніку ходьби, яка включає в себе правильне положення тіла, поставу стоп, відчуття рівноваги і координацію рухів рук та ніг. [25]

Спостерігаючи за сліпою дитиною під час самостійного пересування в приміщенні, в квартирі, у дитячому садку або на вулиці, можна побачити значне напруження, невпевненість і скутість рухів, страх пересування. Дитина змушена під час ходьби всі свої зусилля та увагу спрямовувати на те, щоб не наштовхнутися на що небудь, щоб не впасти, щоб не забитися. Як наслідок у дитини з'являється страх самостійного пересування в просторі, вона не виявляє бажання пізнавати навколишній світ. Цього можна уникнути, якщо навчити сліпу дитину правильно ходити, використовувати збережені аналізатори (слух, нюх, дотик тощо), навчити розпізнавати навколишні

предмети, ознайомити з їх призначенням і розташуванням в освоюваному приміщенні тощо. Це необхідно для того, щоб навчившись керувати своїм тілом, дитина розуміла, що розміщено навколо неї, тоді вона переключатиме увагу на навколишній світ, а не на сам процес ходіння.

Сліпу дитину потрібно познайомити також з найближчим оточенням, попередити про небезпеки, які можуть її підстерігати, навчити уникати їх, опираючись на можливості своїх збережених аналізаторів: слуху, дотику, рухово-тактильної чутливості, нюху. У навчанні сліпих дітей необхідно також використовувати сполучення *дистантного* слухового з *контактним* дотиковим і тактильним сприйняттям, установлення зв'язку між дотиково сприйнятими об'єктами з їхньою звуковою характеристикою. Це дозволить дітям виділяти звуки як сигнальні ознаки предметів, об'єктів і явищ навколишнього світу і використати їх при орієнтуванні. Для цього можна використати різні звукові та музичні іграшки, а також познайомити дітей зі звуками, які утворюються від удару по предметах з різних матеріалів (дерев'яні та пластикові меблі, керамічний посуд, метал, скло та ін.). [25]

Батьки й педагоги повинні враховувати, що в підкатегорію *сліпі* входять не тільки тотально сліпі, але й діти, що мають різний ступінь залишкового зору, наявність якого зумовлює особливості їхнього орієнтування в просторі. Невміння сліпого дошкільника із залишковим зором користуватися ним при пересуванні також значно гальмує розвиток його можливостей самостійно орієнтуватися в просторі. Необхідно навчити таку дитину (відповідно до гостроти зору) виділяти світлові й кольорові плями, співвідносити їх з конкретними предметами або явищами, фіксувати погляд на предметах, виділяти силует або контур предметів, розрізняти предмети на близькій відстані. [23, 25]

Дошкільники характеризуються перекрученим сприйманням предметів і їхнього розташування в просторі, зумовленим низькою гостротою зору й наявними в значній частині дітей порушеннями інших зорових функцій

(наприклад, кольорового зору, звуження поля зору, характеру зору). У зв'язку із цим необхідно розвивати в дітей точність зорового сприймання, навчити їх уважно розглядати предмети, розташовані в освоюваному просторі, виділяти за допомогою порушеного зору просторові ознаки предметів: форму, величину, об'єм, а також розташування предметів щодо себе й інших предметів. [25]

А. Люблінська зазначила, що велике значення в дітей має формування навички усвідомленого використання зору в процесі орієнтування, розвиток вміння виділяти за його допомогою зорово сприйняті орієнтири (світлові, кольорові). Важливо навчити дітей цієї підкатегорії користуватися в просторовому орієнтуванні залишковими аналізаторами, наприклад виділяти за допомогою слуху – звукові, а за допомогою дотику – дотикові орієнтири тощо. Для слабозорих це не менш значимо, ніж для сліпих дітей, тому що збагачує їхню уяву про якості й властивості предметів, що наповнюють простір, полегшує їхнє впізнавання й виділення серед інших, визначення їхнього місця розташування. [16]

Є. Подколзіна зазначила, що дошкільникам з порушенням зору всіх підкатегорій властиве невміння одержувати інформацію про простір за допомогою збережених аналізаторів (слуху, дотику, нюху, рухливо-тактильної чутливості тощо.) і використати її в самостійному практичному орієнтуванні. Тому завдання формування в них полісенсорного сприйняття є загальним для всіх. Але якщо для слабозорих дітей і дітей зі зниженим зором володіння цим умінням збагатить їхні просторові уявлення, зробить їх більш конкретними, допоможе в практичному орієнтуванні, то відсутність цього вміння в незрячих дітей не дозволить їм бути активними й самостійними при орієнтуванні навіть у найближчому оточенні. [25]

Дошкільники з порушенням зору всіх підкатегорій характеризуються малим запасом предметних і просторових уявлень, невмінням позначати в мові сприймані просторові ознаки й напрямки простору, що також зумовлює

їхні труднощі при орієнтуванні в просторі. У зв'язку із цим всі дії дітей по виділенню просторових ознак і визначенню просторових напрямків повинні супроводжуватися їхніми словесними позначеннями. У цьому випадку – на основі полісенсорного сприймання простору, закріпленого в слові, у дітей створюється узагальнений образ простору. [25]

У трирічному віці, за даними Васильєвої М.В., діти здатні розрізняти просторові напрямки від себе: праворуч – ліворуч, перед (попереду) – за (позаду), вгорі – внизу. Первинні уявлення про напрямки простору, які засвоює трирічна дитина, пов'язані з її власним тілом. Вони є для неї центром, «крапкою відліку», стосовно якої визначаються напрямки. Під керівництвом дорослих діти починають виділяти й правильно називати свою ведучу руку. Вона виступає як рука, що виконує основні дії: «Цією ручкою я їм, маюю, тощо. Значить, вона права чи відповідно ліва». Визначити положення інших частин тіла в якості «правих» або «лівих» вдається дитині лише стосовно положення ведучої руки. Наприклад, на пропозицію показати праве око молодший дошкільник спочатку відшукує праву руку (стискає її, відводить убік тощо) і після цього вказує на око. «Праве» й «ліве» здаються дитині чимось постійним, і вона не може зрозуміти, яким чином те, що для неї перебуває праворуч, для іншої дитини може перебувати зліва. [5, 9, 26]

Інші напрямки простору (попереду, позаду) дитина теж співвідносить відносно себе. Діти співвідносять просторові напрямки з певними частинами власного тіла (вгорі – там, де голова, а внизу – де ноги; спереду – де обличчя, очі, а позаду – де спина; ліворуч – де ліва рука, праворуч – де права), так само розрізняють протилежні напрямки (внизу – вгорі, попереду – позаду, ліворуч – праворуч). Подальший розвиток орієнтування в просторі полягає в тому, що діти починають виділяти відношення між предметами (один предмет за іншим, перед іншим, ліворуч, праворуч від нього, між іншими тощо).

Уміння розрізняти частини свого тіла розвивається в повсякденному житті. У процесі вмивання, вдягання батьки, педагога, називаючи частини

тіла, вчать розрізняти праву й ліву руку, під час обіду – тримати ложку в правій руці, а хліб у лівій; пропонують показати, де праве (ліве) вухо; пояснюють, що ліві нога, око, вухо розташовані з тієї сторони, де ліва рука, а праві око, нога, вухо – там, де права.

В чотири роки діти, на думку Васильєвої М.В., можуть визначати розташування однієї-двох іграшок, що перебувають у протилежних від них напрямках: попереду – позаду, праворуч – ліворуч. Через якийсь час діти виконують подібні завдання вже з більшою кількістю іграшок (до чотирьох). Також діти цього віку вміють пересуватися в заданому напрямку. [26]

У п'ятирічному віці діти вміють визначати положення предмета серед інших предметів, визначати своє положення серед навколишніх предметів (я стою за стільцем, поруч зі столом, перед вікном), пересуватися в заданому напрямку. [26]

Велике значення в формуванні уявлень про просторові відношення між предметами й опанування вмінням їх визначати має продуктивна діяльність. Будуючи з кубиків, дитина моделює не тільки форми, але й просторові відношення. Вона вчиться передавати їх у малюнку, певним чином розташовуючи зображення людей і предметів на аркуші паперу. Діти, на думку Васильєвої М.В., повинні вміти орієнтуватися на аркуші паперу. Вони опановують умінням розкладати певну кількість предметів у зазначеному напрямку: у верхній, нижній частині аркуша, ліворуч, праворуч, посередині та ін. Діти вчаться вживати слова для позначення положення предметів на аркуші паперу, на столі, на підлозі (ліворуч від, праворуч від, вище – нижче, ближче – далі, біля, через, вздовж). [5, 9, 26]

Є. Подколзіна відмітила, що у значної частини дітей (особливо в дошкільників із глибокою зоровою патологією) спостерігаються також порушення мікро- і макрокоординації рухів, що робить їхнє орієнтування в просторі вповільненим і неточним. Для корекції цих порушень потрібне постійне тренування дітей у виконанні відповідних рухів. [25]

Особливості сприймань у сліпих дітей виразно проявляються в процесі просторового орієнтування. Простір, в якому їм доводиться орієнтуватися, різноманітний за розміром і характером. Це відкритий простір: природа, дороги, вулиці населеного пункту; замкнутий простір: житлові, виробничі та громадські будівлі; простір робочої зони та робочого місця і, нарешті, простір предмета як доступного безпосередньому сприйняттю незрячої дитини, так і виходячого за його межі (предметно-пізнавальне орієнтування).

Діти дошкільного віку з тяжкими порушеннями зору недостатньо володіють умінням виражати в мовленні найпростіші просторові відношення і мають труднощі в розумінні висловлювань, в яких формуються просторові відношення. Наприклад, діти плутають праву і ліву руки (сторони), допускають багато помилок в виконанні інструкцій, що містять слова “під-над, між, за, поруч, один за одним” тощо.

Просторові уявлення хоча і виникають дуже рано, але є більш складним умінням, ніж уміння розрізнити якості предметів. Формування просторових уявлень і способів орієнтування вимагає взаємодії різних аналізаторів: зоровий, кінестетичний, дотиковий, слуховий, нюховий, що порушено у випадку зорової депривації.

Формування уявлень про простір і навичок орієнтування в ньому у дітей відбувається на основі здійснення ними складної аналітико-синтетичної діяльності з диференціації та узагальнення просторових ознак і відношень. При цьому провідну роль у диференціації просторових ознак навколишнього світу відіграє саме зоровий аналізатор. Повне чи часткове виключення якого у випадку порушеного зору унеможливорює природне формування просторових уявлень й потребує корекційного втручання. Діти розглянутої категорії (особливо із глибокими порушеннями зору) спонтанно, самостійно не можуть опанувати навичками просторового орієнтування, а мають потребу в систематичному цілеспрямованому навчанні. [25, 28, 29]

Труднощі просторового орієнтування у дітей з порушеннями зору в подальшому значно обмежують їх самостійність та активність у всіх сферах діяльності. Саме тому, формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування у дітей з порушеннями зору є одним з найважливіших завдань корекційної роботи в умовах спеціального дошкільного закладу. Важливо якомога раніше розпочати навчання дітей з порушеннями зору просторовому орієнтуванню, вже з раннього дитинства, коли розвиток рухової сфери лежить в основі фізичного і розумового розвитку, при цьому, важливо навчити дітей орієнтуватися в малому й великому просторі, допомогти дитині перебороти страх перед великим і незнайомим простором, навчити прийомів захисту при пересуванні та при пошуку предметів, які впали, навчити обстежувати приміщення та ін.

Розділ II

Розвиток навичок просторового орієнтування у незрячих дітей

2.1. Аналіз програмно-методичного забезпечення формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування.

Однією з найактуальніших проблем розвитку і виховання дошкільників з тяжкою зоровою патологією (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) була і залишається проблема навчання орієнтування в просторі.

У програмно-методичному комплексі «Програма розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років», яка складається з двох програм та методичних рекомендацій, [27] висвітлено особливості психофізичного розвитку незрячих дітей, практичні рекомендації з організації ігрового розвивального середовища та освітнього корекційно-розвивального процесу.

У розділі програми з розвитку просторового орієнтування та мобільності

розкривається зміст спеціальних корекційних занять, спрямованих на подолання відхилень у психофізичному розвитку незрячих дітей. Всі заняття носять індивідуально-диференційований характер, залежно від потреб та індивідуальних можливостей дитини. В програмі визначається обсяг та зміст знань, умінь і навичок, засвоєння яких забезпечить основи розвитку особистості з врахуванням психофізичних можливостей та життєдіяльності незрячої дитини дошкільного віку.

В «Програмі розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років» основними завданнями є:

- формування потреби в самостійному орієнтуванні;
- переборення страху простору та непевності в своїх силах;
- опанування орієнтуванням на власному тілі; навчання способів і прийомів орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, в книжці);
- формування необхідних спеціальних умінь і навичок самостійного опанування замкненим і вільним простором та орієнтуванням ньому;
- навчання орієнтування разом зі зрячими однолітками та дорослими;
- ознайомлення з прийомами орієнтування за допомогою допоміжних засобів (тростина, звукові сигнали).

Окреслені завдання на нашу думку в повній мірі відповідають потребам дітей, дають змогу опанувати достатнім обсягом сформованих навичок просторових уявлень.

Основними умовами опанування незрячими дітьми вміннями орієнтування в оточуючому просторі є наступні:

- розвиток всіх аналізаторів, особливо готовність збережених аналізаторів до сприймання ознак і властивостей довкілля);
- розвиток рухової системи (сформованість правильної пози, ходи під час орієнтування та обстеження простору);
- розвиток навичок мобільності (подолання страху простору,

формування інтересу до цього виду діяльності).

Таким чином навчання просторового орієнтування відбувається за такими змістовими блоками:

1. Розвиток готовності збережених аналізаторів до навчання просторового орієнтування. Робота з розвитку аналізаторів дає змогу підготувати дитину до сприймання оточуючого та формування уявлень про предмети. Розвиває впізнавання і локалізацію звуків оточуючого простору, вміння розпізнавати різні запахи, розрізняти поверхні матеріалів предметів.

2. Орієнтування на своєму тілі, на близьких людях та в мікропросторі. Формує уявлення дитини про власне тіло. Розвиває у дитини вміння орієнтуватися за схемою свого тіла – „на собі” та „від себе”, правильно вживати слова „справа”, „зліва”, „спереду-вперед”, „позаду-назад”, „наліво-зліва”, „направо-справа”, „вгорі-внизу”, „навпроти”. Формує навички орієнтування в мікропросторі (індивідуальний фланелеграф, брайлівський прилад, аркуш паперу, стіл тощо.).

3. Формування уявлень про предмети, що наповнюють замкнений простір. Розширюють уявлень про предмети та об'єкти найближчого оточення, дають змогу збагачувати уявлення дитини про освоєваний простір. Формують навички обстеження цих предметів та їх використання під час просторового орієнтування.

4. Навчання орієнтування в замкненому і вільному просторі. Розширює уявлення про предмети, що наповнюють знайомий замкнений простір. Розвиває у дитини вміння знаходити за різними ознаками предмети побуту й найближчого оточення, їх положення в просторі. Формує навички уявлень про маршрут пересування за рельєфними картами-схемами, мітками, які дозволяють контролювати своє місцезнаходження і правильність напрямку руху. Розширює уявлення у дітей про часові поняття: день-ніч (ранок-день, вечір-ніч), частини доби, дні тижня, місяці, пори року.

5. Розвиток загальної моторики, формування правильної пози та жестів

для обстеження та орієнтування. Сприяє укріпленню м'язового апарату дитини, розвиває фізичні навички. Розвиває та закріплює вміння ходити і бігати, тримати правильну поставу, дотримуватись правильної пози та жестів під час пересування. Знайомство дітей з тростиною (правильний захват і утримання, техніка безпеки під час користування нею).

б. Спільне орієнтування зі зрячими (дорослими та однолітками). Формує навички засвоєння правил поведінки культури й спілкування зі зрячими однолітками і дорослими, під час ходьби в парі з дорослим і однолітком, у громадських місцях (транспорті, парку, пошти, театрі, лікарні тощо). Засвоєння навичок сумісного пересування дитини з тростиною за допомогою дорослого провідника. Розвиває вміння моделювати життєві ситуації в іграх: „Сім'я”, „Магазин”, „Перукарня”, „Лікарня”, „Регулювальник”, „Театр”, „Аптека”, „Школа”, „Бібліотека” тощо.

Зміст навчального матеріалу подано за концентричним принципом, що дозволяє поступово збільшувати обсяг засвоєних знань та навичок.

Основною організаційною формою навчання просторового орієнтування є корекційне заняття, яке проводиться індивідуально або з підгрупою спеціалістом-тифлопедагогом.

Успішне опанування навичками просторового орієнтування передбачає закріплення сформованих умінь на фронтальному занятті, під час ігор, на прогулянках. З метою підтримки у незрячих дітей інтересу до навчання орієнтування проводити заняття доцільно в ігровій формі, з використанням іграшок та дидактичних ігор, а також посібників, які доступні для сприймання незрячих дітей.

Особлива роль відводиться вправам, які сприяють розвитку у дітей з вадами зору просторових уявлень, розширенню знань про предмети та явища довкілля, вправам з практичним змістом.

На сьогоднішній день склад дітей шкіл з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) неоднорідний і різниться за ступенем порушення

або відсутності зору, рівнем фізичного та інтелектуального розвитку, умовами дошкільного виховання.

У зв'язку з цим навчання навичок просторового орієнтування можливе лише за наявності індивідуального підходу до кожної дитини, який враховує характер її зорового порушення, особливості особистості та набутий раніше досвід.

2.2. Методика формування навичок просторового орієнтування у незрячих дітей.

Глибоке порушеннями зору негативно впливає на рухову активність дитини, на впізнання нею навколишнього простору і орієнтування в ньому. Під орієнтуванням у просторі розуміється здатність незрячої дитини визначати своє місце розташування серед оточуючих її предметів і об'єктів, напрямком обраного руху; виявляти предмет або об'єкт, до якого вона прямує.

Як і всі діти, незрячий малюк опановує просторові відношення навколишнього на основі руху, але внаслідок ушкодження зорового сприймання, темп розвитку рухового апарату уповільнений, така дитина вимагає постійної допомоги з боку дорослого. Незряча дитина не бачить оточуючих її предметів, тому у неї не виникає потреби здійснювати необхідні рухи для пізнання навколишнього світу. Пізнання незрячою дитиною простору і орієнтування в ньому носять поетапний характер і пов'язані з розвитком її рухового апарату.

Сліпу дитину батьки можуть спонукати здійснювати необхідні рухи в перші місяці життя шляхом її стимулювання звуковими сигналами, але не дуже сильними і різкими, оскільки малюк може злякатися їх. У перші тижні життя дитина реагує на зовнішні подразники всім тілом. Але поступово сліпий малюк, як і його зрячий одноліток, повинен навчитися реагувати на подразники частинами тіла: головою, ручками, ніжками тощо. Цим рухам батьки повинні навчити сліпу дитину, формуючи у неї уявлення про частини

тіла. Наприклад: мати згинає ноги малюка в колінах, піднімає тулуб разом з ногами, обертає тулуб і голову в будь-якому напрямку та ін. При цьому ласкою, своїм дотиком до тіла дитини заохочує за вдало виконані рухи.

Дитину слід навчити розуміти частини свого тіла і тіла іншої людини: матері, батька та інших членів сім'ї. Для цього слід дозволити дитині доторкатися до обличчя людини яка до неї нахилилася, його рук, грудей матері. Згодом цей досвід буде корисним для впізнавання близьких та знайомих людей.

Деяким дітям легше робити перші кроки, якщо вони йдуть боком, тримаючись за меблі. Батьки привертають їхню увагу звуковою іграшкою або голосом. Можна через кімнату натягнути мотузку на рівні пояса малюка. Він, тримаючись за мотузку, буде вільно пересуватися з одного кутка кімнати в протилежний. Навчаючи дитину ходьбі, слід звернути увагу на необхідність присідання при виконанні таких завдань, як підніми іграшку або річ, що впала, доторкатися до ніг дорослого, який стоїть поруч.

Дитина робить перші кроки в знайомому приміщенні, кімнаті. Але й на вулиці вона повинна розрізняти ніжками піщану доріжку, травичку тощо. Цьому їй треба вчити. Слепа дитина починає ходити з широко розставленими ногами – для рівноваги. Але якщо не навчити її правильно переставляти ноги при ходьбі, то навичка ходьби з широко розставленими ногами закріпиться. Хо́да такої сліпої дитини, а потім і підлітка і дорослого починає різко відрізнятися від ходи зрячого однолітка і ускладнює рух. Сліпій дитині важко навчитися таким рухам, як біг, стрибки. Тому дорослі розповідають і показують дитині початкове положення при стрибках, бігу і т.д. Відмінною особливістю ходьби сліпої дитини є нескоординований рух рук і ніг. Тому батьки також повинні навчити дитину правильно здійснювати рухи руками при ходьбі. [5, 9, 11, 30]

У сліпої дитини може розвинутися страх простору, якщо вона постійно буде наштовхуватися на гострі кути меблів, падати (особливо назад) і

забиватися. Удари і падіння формують в сліпої дитини страх простору, нервового напруження, невпевненості у своїх можливостях, перешкоджають розвитку рухової активності як передумови орієнтування в просторі. Подоланню цього страху простору у сліпої дитини сприяє постійний мовний контакт з близькими дорослими. Падіння не повинні обмежувати її безпечно пересування. Про це слід подбати всім членам сім'ї.

Слід постійно проговорювати такій дитині під час пересування в знайомому і незнайомому просторі, де вона знаходиться, що її оточує. Наприклад, розказати дитині, що вона знаходиться в спальні або загальній кімнаті, перед ліжком або диваном. Іграшки лежать на підлозі біля дивану, а мама сидить на дивані. Нехай вона доторкнеться до дивана, до іграшок, до мами, співвіднесе їх розташування відносно себе і почне в період формування мовлення засвоювати значення прийменників, що виражають певні положення предметів у просторі – біля стіни, за столом, під ліжком і т.д. Розуміння цих слів – перший крок до вивчення сліпою дитиною напрямку. Практика використання цих прийменників закріпить у свідомості сліпої дитини їх значення, і буде сприяти розумінню словесних вказівок на наступних етапах життя. Нормальнозорова дитина впізнає напрямок за допомогою зору. Коли їй кажуть: "М'яч за спиною", дитина повертає голову назад. Сліпій дитині слід показати, що значить "за спиною" і який розворот тіла треба зробити, щоб знайти м'яч. [5, 9, 11, 30]

В основі розвитку рухового апарату, вмінь орієнтуватися в просторі дошкільників з глибокими порушеннями зору лежить ігрова діяльність. У грі в дитини розвиваються як рухові так і пізнавальні здібності. Пересуваючись у просторі, дитина вивчає можливості свого тіла, спілкується з іншими дітьми, пізнає світ людей. Але ігрова діяльність сліпої дитини як провідна форма оволодіння простором відбувається на звуженій сенсорній основі. Тому стимуляція ігрової діяльності сліпої дитини з боку дорослих вимагає знання

закономірностей і особливостей її психічного, фізичного та особистісного розвитку. [2, 3, 8]

Таким чином, порівнюючи орієнтування в просторі дітей з порушеннями зору і дітей з нормальним зором, ми бачимо, що орієнтування в просторі у дітей з порушеннями зору пов'язано з низкою труднощів, які в той же час, можуть бути успішно подолані в процесі корекційно-розвивальної роботи. Корекційна робота з розвитку просторового орієнтування сприяє подальшій соціальній адаптації дитини.

Одним з найважливіших напрямків роботи з розвитку просторового орієнтування дошкільників є, на наш погляд, розвиток навичок орієнтування на мікроплощині й необхідних просторових уявленнях. У просторі мікроплощини (поверхні парти, сторінки книги, зошита, аркуша альбому тощо) здійснюється більшість видів навчальної діяльності (читання, рахунок, образотворча діяльність, письмо, ручна праця та ін.). Саме тому воно стає найбільш значимим простором для дитини до кінця дошкільного віку й продовжує залишатися таким у шкільному віці, особливо на початку шкільного навчання, коли дитина активно освоює ці види діяльності. [24]

Дошкільники з порушенням зору мають незначний запас предметних і просторових уявлень, не вміють позначати в мовленні просторові ознаки й напрямки простору, що також зумовлює труднощі під час орієнтування. У зв'язку із цим всі дії дітей з виділення просторових ознак і визначення просторових напрямків повинні супроводжуватися словесними позначеннями. У цьому випадку – на основі полісенсорного сприймання простору, закріпленого в слові, у дітей створюється узагальнений образ простору.

У значної частини дітей (особливо в дошкільників із глибокою зоровою патологією) спостерігаються також порушення мікро- і макрокоординації рухів, що робить їхнє орієнтування в просторі вповільненим і неточним. Для корекції цих порушень потрібне постійне тренування дітей у виконанні відповідних рухів.

Позначені проблеми просторового орієнтування в дітей з порушенням зору різних підкатегорій обумовлюють зміст і етапи навчання, що необхідно враховувати при плануванні корекційно-педагогічної роботи та в організації розвивального середовища для них. [24]

Методика роботи з розвитку просторових уявлень у незрячих дошкільників складається з кількох етапів:

- на першому етапі необхідно створити в дітей чіткі уявлення про своє тіло і його симетричність, про просторове розташування його частин; навчити практичному орієнтуванню „на собі”;

- на другому етапі – дати дітям уявлення про те, що власне тіло є точкою відліку під час орієнтування в навколишньому просторі, тобто „від себе”, формувати навички полісенсорного сприймання предметів, уміння аналізувати інформацію, отриману за допомогою зору і збережених аналізаторів, поєднувати її в єдиний образ і застосовувати в практичному орієнтуванні;

- третій етап – навчання дітей моделюванню предметно-практичних ситуацій і відношень;

- четвертий етап – навчання орієнтуванню в просторі за допомогою схем.

Основні завдання навчання просторовому орієнтуванню дошкільників із зоровою патологією:

- формування потреби в самостійному орієнтуванні;
- подолання страху простору й невпевненості у своїх силах;
- оволодіння орієнтуванням на своєму тілі;
- навчання способам і прийомам орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, у книзі);
- формування необхідних спеціальних умінь і навичок самостійного оволодіння замкнутим і вільним простором й орієнтування в ньому;

– навчання орієнтуванню спільно з нормальнозорими однолітками й дорослими;

– ознайомлення з прийомами орієнтування за допомогою допоміжних засобів (тростина, звукові сигнали).

Під час навчання орієнтуванню на власному тілі використовуються наступні прийоми: дотикове обстеження дитиною свого тіла; знаходження та називання частин свого тіла; співвіднесення дитиною частин свого тіла з тілом іншої дитини; словесне позначення їхнього просторового розташування; дотикове обстеження ляльки; виділення та називання частин її тіла; словесне позначення їхнього розташування.

Особлива увага приділяється вмінню дітей розрізняти праву й ліву сторони „на собі”, тому що орієнтування саме в цих напрямках є необхідною основою освоєння не тільки свого тіла, але й простору навколо себе.

Для навчання орієнтуванню в навколишньому просторі із точкою відліку „від себе” слід формувати в дітей навички використання збережених аналізаторів (залишкового зору, слуху, дотику, нюху, рухово-тактильної чутливості тощо) в орієнтуванні, розвивати вміння виділяти різні орієнтири. Основою навчання на цьому етапі є співвіднесення розташування іграшок і предметів із вже освоєними напрямками власного тіла. Велика увага приділяється засвоєнню зрозуміти „близько – далеко”, „ближче – далі”.

Для розвитку полісенсорного сприймання простору необхідно навчити дітей впізнавати за звуковою характеристикою різні іграшки, предмети, дії оточуючих людей. Діти вправляються в упізнаванні предметів за допомогою дотику, а потім визначають їхнє розташування в просторі, за допомогою слухового сприймання.

Наступним етапом корекційного навчання є формування в дітей уміння створювати найпростіші моделі просторових відношень між іграшками, предметами і їхніми заміниками. [2, 3, 22, 32]

Навчання дітей орієнтуванню в просторі з використанням схем є наступним, більш складним етапом роботи. Проводиться воно послідовно, за наступними напрямками: навчання орієнтуванню в просторі за рельєфними схемами, малюнками; моделювання простору; формування вміння співвідносити розташування в просторі реальних предметів з рельєфною схемою, малюнком; навчання самостійному складанню найпростіших рельєфних схем замкнутого простору.

Здобуті дітьми навички роботи з рельєфними схемами, малюнками сприяють розвитку їхнього просторового мислення, що значно полегшує зорово-просторове орієнтування. Просторові уявлення розширюються. Діти засвоюють навички самостійного орієнтування не тільки в знайомих приміщеннях (в квартирі, кімнаті, у групі), але й у незнайомому замкнутому просторі.

Таким чином, аналіз теоретичних та науково-практичних джерел дав змогу виявити наступні напрями формування навичок просторового орієнтування: орієнтування на собі, від себе, щодо предмета, за схемою, за допомогою збережених аналізаторів. Останній напрям виділено з урахуванням того, що для дітей з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) особливого значення набувають навички просторового орієнтування з опорою на збережені аналізатори, зокрема слух, нюх, дотик.

Виділені напрями було покладено в основу педагогічного вивчення наявного стану сформованості навичок просторового орієнтування, яке відбувалося за розробленою методикою обстеження.

Метою проведеного обстеження було вивчення просторових уявлень дітей дошкільного віку з глибокими порушеннями зору.

Завдання: вивчити наявний стан сформованості навичок просторового орієнтування у дітей дошкільного віку з глибокими порушеннями зору за виділеними напрямками: на собі; від себе; щодо предмета; у мікро та макро просторі (приміщенні); за допомогою збережених аналізаторів.

Обладнання: демонстраційний, дидактичний матеріал (іграшки, рельєфні малюнки, аркуші картону, банки із запахами, тактильний матеріал: дерев'яна, металева, гумова кульки), бланки для фіксації результатів.

Організація обстеження: індивідуальна форма.

Форми надання допомоги: навідні запитання, допоміжні запитання, демонстрація.

Фіксація результатів: Відповіді дітей фіксуються на бланку відповідей. Узагальнені результати за цією методикою фіксуються в окремій таблиці.

Критерії оцінювання: 2 бали (високий рівень) – завдання виконано правильно з першої спроби, без помилок; 1 бал (середній рівень) – завдання виконано після надання додаткової допомоги (словесної чи показу); 0 балів (початковий рівень) – завдання не виконано.

Хід обстеження:

1. Орієнтація на власному тілі (на собі).

Завдання:

- покажи де у тебе голова, спина, живіт, ноги.
- візьми кубик у праву руку.
- тупни лівою ногою.

2. Орієнтування відносно схеми власного тіла (від себе).

Завдання:

- Гра “Регулювальник”: покажи прапорцем направо, наліво, вгору, вниз.
- покоти м'ячик вперед, назад, праворуч, ліворуч.
- пригадай та назви що знаходиться в кімнаті (групі): перед тобою, позаду тебе, зліва від тебе, справа від тебе.

3. Орієнтування щодо предмета.

Завдання:

- постав собачку перед стільчиком, а зайчика позаду стільчика.
- поклади м'ячик ліворуч від стільчика.
- що стоїть справа від дверей (вікна, столу).

4. Орієнтування в мікропросторі (на аркуші паперу).

- розклади вирізані (або випуклі, рельєфно зображені) фігурки: квітку у правий верхній куточок, бджілку у лівий нижній, зайчика у лівий верхній, морквинку у правий нижній. З'єднай лініями, що кому підходить. Посередині постав сонечко.

- виклади кружечки вгорі аркуша, а квадратики внизу.

- поклади вирізані фігурки: квадрат зліва, прямокутник справа, а трикутник – посередині аркуша.

5. Орієнтування за допомогою слуху, нюху, дотику.

- де дзвенить дзвіночок? Він далеко чи близько?

- чим пахне? Впізнати за запахом коробки: огірок, цибулю, апельсин.

- вгадай на дотик. Знайти в закритій торбинці гумову, металеву, дерев'яну кульки.

6. Орієнтування в приміщенні.

Дитина сидить за столом перед педагогом. Попросити її розповісти по пам'яті де що знаходиться в груповій кімнаті. Зафіксувати якщо дитина намагається подивитися в заданому напрямку, вказує шлях до об'єкта рукою.

- розкажи де у вашій квартирі (кімнаті), групі зберігаються іграшки, де живуть рибки, а де стоїть акваріум, де ви роздягаєтесь коли приходите з вулиці?

- що є на вашому ігровому майданчику?

- де проходять музичні заняття у вашому садочку, а що там є?

Узагальнені результати обстеження можуть бути зафіксовані в представленій таблиці 1.

Таблиця 1

Результати обстеження стану сформованості навичок просторового орієнтування у дітей дошкільного віку з глибокими порушеннями зору

Завдання	Високий рівень	Середній рівень	Початковий рівень
I блок			

II блок			
III блок			
IV блок			
V блок			
VI блок			

Розділ III

Дидактичне забезпечення формування просторових уявлень у незрячих дітей дошкільного віку

3.1. Організація розвивального середовища для розвитку просторових уявлень та формування навичок просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору.

Створення розвивального середовища в дошкільних навчальних закладах є важливим напрямком сучасного реформування дошкільної освіти. Основні підходи створення розвивального середовища у дошкільному навчальному закладі та принципи особистісно орієнтованої побудови такого середовища висвітлені у Базовому компоненті дошкільної освіти та коментарі до нього, а також в програмно-методичному комплексі “Програма розвитку сліпих дітей та зі зниженим зором від народження до 6 років”.

На жаль, в сучасному дошкільному закладі ці принципи можуть реалізуватись лише частково. Для повного впровадження необхідне інноваційне архітектурне проектування, новий дизайн, промислова продукція (обладнання, меблі, іграшки тощо). Водночас, програмно-методичний комплекс “Програма розвитку сліпих дітей та зі зниженим зором від народження до 6 років” спрямовує батьків, вихователів, педагогів на створення в дошкільному навчальному закладі розвивального життєвого простору, що сприятиме повноцінному розвитку дітей. [14, 27]

Розвивальне середовище визначається як комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життєдіяльності дітей у дошкільному навчальному закладі та вдома. Збагачене середовище передбачає єдність соціальних і природних засобів забезпечення повноцінної життєдіяльності дитини.

Розвивальне середовище – це сукупність умов, які забезпечують різнобічний розвиток дітей; це система матеріальних об'єктів їхньої діяльності. Створення в дошкільному закладі та вдома повноцінного розвивального середовища та забезпечення відповідної позиції вихователя та батьків в організації діяльності дітей – провідний засіб реалізації завдань сучасного реформування освіти. Адже правильно організоване розвивальне середовище сприяє соціалізації дитини, впливає на всі аспекти її розвитку. [14, 27]

Однією з основних умов створення вдома та в дошкільних навчальних закладах розвивального довкілля для дітей дошкільного віку є опора на особистісно-орієнтовану модель взаємодії між дорослим та дитиною. Це означає, що пріоритетною метою виховання є формування гармонійно розвиненої особистості. Завдання вихователя або батьків полягає у забезпеченні інтересів дитини у задоволенні її природних нахилів і потреб.

У дітей дошкільного віку з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) орієнтування у просторі протікає інакше, ніж у дітей з нормальним зором. Для них це складна пізнавальна діяльність, здійснювана в процесі взаємодії різних психічних функцій: сприймання, спостереження, впізнавання предметів і явищ, відтворення колишніх уявлень, мислення тощо. Як відомо, пізнавальна діяльність таких дітей потребує постійного стимулювання з боку дорослого, оскільки через зниження зору дитина втрачає можливість засвоювати знання та навички через наслідування, у них відмічається зниження пізнавальної активності.

Створюючи розвивальне середовище з просторового орієнтування для дітей дошкільного віку з вадами зору в умовах дошкільного навчального закладу або вдома, вихователям, педагогічним працівникам та батькам необхідно дотримуватися наступних **принципів**: *безпе́чність; урахування закономірностей розвитку дітей; раціональність; динамічність; активність; комфортність кожної дитини; позитивно-емоційне навантаження.*

Найголовнішим принципом організації розвивального середовища для просторового орієнтування є його *безпе́чність*, адже від цього залежить збереження життя та здоров'я дітей. Саме тому під час створення розвивального середовища особливу увагу необхідно звертати на якість матеріалів, з яких виготовлено обладнання, іграшки тощо та їх відповідність санітарно-гігієнічним нормам.

Принцип *активності* передбачає, що в розвивальному просторі діти мають змогу діяти за власним вибором, змінювати ситуацію, перетворювати простір, обстежувати його, раціоналізувати. Всі предмети мають бути доступними дітям, щоб їх можна було вільно брати, використовувати, класти на місце тощо.

Розвивальний простір домашнього середовища, дошкільного навчального закладу потрібно розглядати як інтегровану категорію, що поєднує в собі природне, предметно-ігрове, соціальне і середовище власного "Я".

Природне середовище вважається розвивальним за умови, якщо воно сприяє становленню у дітей цілісного сприймання природного довкілля, прояву інтересу до нього; оволодінню елементарними уявленнями про явища та об'єкти природи, взаємозв'язки між ними; розвитку у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи; формуванню навичок екологічно доцільної поведінки.

Найбільш повне і правильне уявлення про об'єкти, явища природи дитина з глибокими порушеннями зору отримує за допомогою слуху та

дотику, їх ретельного обстеження й обмацування. [8, 14, 27]

Сонце, повітря, небо, земля, вода, рослини, тварини, погода – ось з чим слід знайомити дітей, розповісти і показати їх особливості. Дітям з глибокими порушеннями зору слід розповісти про те, як залежать сезонні явища від сонячного світла і тепла. Спостерігаючи за сонцем у різні пори року, дитина довідається, що сонце гріє по-різному взимку, навесні, влітку. Знайомлячись з дощем, сліпі та слабозорі діти за допомогою слуху та дотику навчаться розрізняти дрібний, холодний, затяжний осінній дощ; крупний, теплий, нетривалий – літній дощ. Для правильного розуміння природи дітям потрібно розповісти про повітря та його властивості. Для цього можна використати кульки: наповнити їх повітрям, підставити руку дитини під струм повітря, що виходить з кульки.

Досить цікавим для дітей може виявитися спостереження за рибками, птахами, тваринами за допомогою навичок використання збережених аналізаторів (залишкового зору, слуху, дотику, нюху, рухово-тактильної чутливості тощо). Наприкінці літа, або на початку осені птахи збираються відлітати у теплі краї. Можна послухати, як вони лопочуть крилами, кричать, курличуть перед відльотом. Для дітей дуже цікавим є спостереження біля річки, ставка, озера, на морі. Нехай вони прислухаються до хлюпання хвиль, сплескування рибок, квакання жаб. Ці звуки відрізняються за тоном і тембром звучання. Обережно дайте в руки дитині рибку чи жабку, а краще нехай вона спершу доторкнеться до них у ваших руках.

Батьки мають звертати пильну увагу на те, щоб дитина впізнавала предмети і явища природи, співвідносила назви з конкретними образами предметів, уміла виділяти суттєві, характерні ознаки і властивості предметів, явищ, зіставляти їх за величиною, формою, кольором, довжиною та ін. [8, 14]

Соціальне середовище вважається розвивальним, якщо воно сприяє усвідомленню дитиною змісту поняття “сім'я”, основних функцій членів родини, особливостей взаємин рідних людей між собою; актуалізує для дитини

проблему диференціації людей за ознаками спорідненості, віку, статевої належності, приємності для інших; збагачує уявленнями про характер взаємин зі старшими, однолітками, молодшими за себе; допомагає набути елементарних уявлень про державу, народи, людство; формує у дітей морально-етичні норми поведінки.

Перший етап освоєння соціального середовища з погляду простору є орієнтування у власному помешканні – детальне ознайомлення з квартирою: кімнатами, кухнею, з усіма предметами, що знаходяться в них. Це слід робити поступово, обов'язково з дитиною разом тактильно обстежити усі предмети і речі, щоб дитина знала їх на дотик та місце їх розташування. Можна створити в квартирі тактильну доріжку руху (рис.1.), де за допомогою модулів, картинок та знаків чи символів дитина з глибокими порушеннями зору буде вільно пересуватися (ходьба, повзання, подолання перешкод тощо) в той чи інший бік квартири, орієнтуючись на дотик. Якщо це група в дитячому садочку, то сліпа дитина або дитина з залишковим зором повинна теж вивчити за допомогою вихователя розташування кімнати та предметів, іграшок, які в ній знаходяться. Ні в якому разі не можна змінювати розташування предметів, дитині з тяжкими порушеннями зору важко буде орієнтуватися в просторі.

Рис.1. Тактильна доріжка

Самостійне просторове орієнтування і пересування у знайомому приміщенні – це найскладніше, чого мають батьки та вихователі навчити сліпу

дитину. Для цього кожна річ, кожний предмет в кімнаті або в групі повинен залишатися на своєму місці і щоразу, після користування ним, повертатися на своє місце. Це має стати правилом для всіх членів сім'ї та колективу дитячого садочку. Тоді сліпа дитина не буде боятися пересуватися вільно в приміщенні. На вулиці потрібно сліпу дитину ознайомити з правилами дорожнього руху і правилами поведінки на пішохідному переході. [8, 14, 27]

Середовище власного "Я" дитини є розвивальним, сприятливим для її особистісного зростання, якщо дитина має уявлення про своє тіло та органи чуттів, орієнтується в умовах свого розвитку, дотримується гігієни тіла й діяльності, диференціює показники здоров'я і захворювань, зацікавлена у здоровому способі життя, характеризується витривалістю, визначає статеву належність, покладається на свою вправність; володіє азбукою емоцій, має високу пізнавальну активність, здатна до вольових зусиль, довіряє самооцінці, домагається визнання, має елементарну життєву перспективу; орієнтується у правах та обов'язках; характеризується комунікативними здібностями; почувається членом соціальної групи, вміє налагоджувати спільну діяльність, чинити опір асоціальній поведінці однолітків, розв'язувати конфліктні ситуації, діяти за сумлінням.

Предметно-ігрове середовище є розвивальним, якщо воно розширює, поглиблює та систематизує елементарні уявлення дитини про довкілля; вдосконалює вміння дитини використовувати за призначенням предмети та знаряддя, виготовляти найпростіші вироби; вправляє в умінні самостійно визначати ігровий сюжет, робити його змістовним, розподіляти ігрові ролі, дотримуватися правил рольової поведінки, налагоджувати ігрову взаємодію, використовувати й розподіляти іграшки та ігрові атрибути, реалізовувати ігровий задум, перетворювати ігровий простір; орієнтує в творах мистецтва (образотворчого, музичного, театрального, літературного), допомагає опановувати мову цих видів мистецтва, передавати художній образ різними мистецькими засобами, стимулювати до творчості. [1, 14]

Особливо ефективним є *модульне предметно-ігрове середовище*. Прикладами предметів-модулів можуть слугувати легкі куби різного розміру, виготовлені за типом вкладишів, і середні за розміром модулі – “меблі-іграшки”. Дитина може перетворювати модулі на корабель, будиночок, казкову печеру тощо.

Середовище повинно пробуджувати у дітей активність, давати їм можливість здійснювати різноманітні види діяльності. Разом з тим, навколишнє середовище повинно при необхідності гасити надмірну активність, давати можливість відпочити. Тому розвивальне середовище передбачає наявність місця для релаксації. Це може бути і “куточок усамітнення” і затишна кімната з м'якими меблями і іншими елементами, які сприяють відпочинку.

Вивчаючи ігрову діяльність дітей з важкими порушеннями зору в дошкільних закладах та вдома, можна зазначити, що предметно-ігрове середовище організовується так, щоб кожна дитина мала можливість займатись улюбленою справою. Розміщення матеріалу згідно із зонами дозволяє дітям об'єднуватися в підгрупи за інтересами. Дошкільнята мають можливість реалізувати свої знання про оточуючий світ у різноманітних іграх, самостійно обираючи те, що їм для цього потрібне. [2, 3, 12, 14, 19, 22, 31, 32]

Отже, середовище в якому зростає дитина є важливою умовою ефективної підготовки її до майбутнього самостійного життя. Організація розвивального середовища для формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору має спонукати дитину до виконання активних дій відповідно до її життєвого ритму, фізичних та психічних можливостей.

3.2. Ігри та вправи.

Дидактична гра – спеціально-організована педагогом чи дорослим навчальна гра або ряд підготовчих операцій до виконання ігрового завдання (вивчення кольорів, форм, властивостей матеріалів, рослини, тварин).

Дидактичні ігри застосовуються у навчанні та вихованні всіх вікових груп дітей. Особливістю їх є те, що вони створюються і розробляються дорослими для навчання і виховання дітей. Ці ігри поєднують елементи навчання з провідною для дітей ігровою діяльністю, наповнену позитивним емоційним змістом. Дидактична гра має сталу структуру, яка відрізняє її від інших видів ігрової діяльності дітей. [2, 3, 10, 12, 17, 19]

Структура дидактичної гри – це основні елементи, які надають їй форми навчання і гри одночасно: дидактичні та ігрові завдання, ігровий задум, ігрові дії, правила, пізнавальний зміст, результат. Дидактичні завдання визначаються педагогом відповідно до навчальних, виховних чи корекційних завдань. Ігрові завдання – це ті завдання, які виконуються дітьми в ігровій діяльності. Постановка двох завдань – дидактичних та ігрових – відображає взаємозв'язок навчання і гри.

Ігрова діяльність сліпої дитини забезпечує розвиток такого важливого компонента в системі компенсації сліпоти, як формування уявлень та збереження образів предметного світу, вміння ними оперувати. Важливою складовою гри є сюжет, який залежить від рівня знань дитини про соціальне життя. Важливою умовою виникнення гри є опанування сліпими дітьми моторикою власного тіла, розвиток розуміння функціональних дій з предметом і вміння практично їх виконувати. [27]

Формування ігрових дій у сліпих дітей відбувається відмінно від їх зрячих однолітків. Вони спираються на збіднений досвід практичних дій, на гірше розвинену моторику. У тісному мовному контакті з дорослими сліпі діти опановують нехай і неточними, але досить широкими знаннями, які дозволяють їм здійснювати ігрову діяльність. В таких умовах ігрові дії протікають у сліпої дитини у вигляді маніпуляцій з предметами та іграшками,

в одноманітних повторюваних рухах і словесних описах своїх дій. Спрощено можна було б уявити собі, що процес ігрової діяльності сліпого починається з того, чим закінчується формування ігрової дії в нормі, тобто з її максимального скорочення й узагальнення. Однак це лише зовнішня форма. Психологічна сутність цих ігрових дій зовсім інша: якщо в основі ігрової дії зрячої дитини лежить добре знайома, конкретна предметна дія, яка в будь-який момент може розвернутися в повну ігрову, то у сліпої глобальна ігрова дія не несе в собі інформацію про конкретну дію. Процес формування ігрових дій у сліпих дітей здійснюється з використанням мовлення, за допомогою дорослого та наповнення збідненої ігрової дії конкретним змістом. [27]

В навчанні дітей цієї групи велику увагу варто приділяти формуванню навичок зорової оцінки відстаней між предметами, у визначенні віддаленості предметів «від себе». Зорове сприймання дітьми простору повинне уточнюватися, доповнюватися їхніми руховими відчуттями. Наприклад, після уважного розглядання дитиною іграшок, розташованих на різній від неї відстані, дитині пропонують пройти до однієї іграшки й порахувати, скільки кроків вона зробила. Потім пройти до іншої іграшки, також рахуючи кроки, і порівняти, до якої іграшки вона зробила більше, а до якої менше кроків. У цьому випадку дитині наочно демонструють, що іграшки або предмети, до яких зроблене менше кроків, розташовані ближче, а ті, до яких зроблене більше кроків – далі від певної позиції в просторі (місця розташування самої дитини).

Дуже важливим моментом для початку гри у сліпих дітей дошкільного віку є наявність уявлень. Однак моторні уявлення можуть бути не сформовані у сліпих дітей (тоді вони замінюються проговорюванням) або бути дуже неточними (здійснюється лише наближена ігрова дія). Обов'язковою і необхідною умовою для проведення гри сліпого дошкільника є наявність уявлень і знань (хоча б словесних) про сюжет гри, про її предмет. Така різка диспропорція між знаннями і практичними вміннями не заважає виникненню

творчої гри сліпої дитини, оскільки в процесі гри з'являються передумови для активного розвитку сприймання й формування уявлень всіх модальностей, що розвиваються менш успішно.

Таким чином, необхідною умовою виникнення і розвитку творчих ігор є накопичення дітьми певних знань та уявлень про навколишній світ. Але разом з тим і сама ігрова ситуація стає важливою передумовою для отримання знань, для можливості навчання сліпого дошкільника. [27]

В ігровій діяльності просторові уявлення дітей розширюються і закріплюються. Діти оволодівають просторовими уявленнями: зліва, справа, вгорі, внизу, попереду, ззаду, далеко, близько. Слід навчити дітей орієнтуватися в спеціально створених просторових ситуаціях і визначати своє місце за заданою умовою.

За допомогою дидактичних ігор і вправ діти опановують вміння називати словом положення того або іншого предмету по відношенню до іншого: „праворуч від ляльки стоїть заєць, зліва від ляльки – піраміда” тощо. На початку кожного заняття можна проводити ігрову хвилинку: будь-яку іграшку сховати десь у кімнаті, а діти її знаходять.

Виконуючи завдання з орієнтування на аркуші паперу, деякі діти помиляються, тоді слід давати цим дітям можливість самостійно знайти і виправити свої помилки. Для того, щоб зацікавити дітей в результативності виконання завдання, слід пов'язати предметні ігри з появою якого-небудь казкового героя. Наприклад, гра „Знайди іграшку”, – *„Вночі, коли всі спали – до нас приходив Котигорошко і приніс у подарунок іграшки. Котигорошко любить жартувати, тому він заховав іграшки, а в листі написав, як їх можна знайти”*. Далі назвати інструкцію: *„Треба встати перед ліжком і пройти 3 кроки і т.д.”* Дитина виконує завдання, знаходять іграшку. Потім, коли вона вже добре орієнтується, завдання для неї ускладнюється – тобто в листі вже не опис місцезнаходження іграшки, а тільки рельєфна схема, за якою треба визначити, де знаходяться заховані предмети. [2, 3, 12, 31, 32]

Існує багато різних ігор і вправ, що сприяють розвитку просторових уявлень у дітей: «Знайди схожу іграшку», «Покажи, де дзвенить дзвіночок», «Знайди заховану іграшку», «Куди підеш і що знайдеш», «Подорож по кімнаті», «Куди кинемо м'яч», «Вгадай, що де знаходиться», «Знайди прапорець» і багато інших ігор.

Ігрові вправи на розвиток орієнтування в просторі – знаходження різних предметів та іграшок – доцільно проводити не тільки вдома, в кімнаті, але й надворі, на дитячому майданчику, а також в групі та на майданчику дитячого саду, поєднуючи їх з формуванням у дітей таких понять, як далеко-близько. [24]

Всі малюки дуже люблять грати з дорослими. Ігри не тільки приносять радість малюкам, але і допомагають встановити близькі, довірливі відносини. Грайте з дитиною в іграшки, але не варто часто і надовго залишати її з ними наодинці, замінити живе спілкування неможливо.

Незрячий малюк пізнає навколишній світ через своє тіло. Перша іграшка дитини – її ручки та пальці. Приходить той час, коли маленька дитина розкриває кулачки, рухає пальчиками, бавиться ними протягом тривалого часу. Чим більше дитина рухає своїми пальчиками, тим більше розвиваються мозкові структури. Тому батькам необхідно своєчасно формувати вміння розправляти пальці дитини та стискати їх у кулачок.

Сліпій дитині необхідно обстежувати предмети кінчиками пальців, перш ніж вона їх схопить. Не вкладайте насильно іграшки в її долоньки. Дайте схопитись за ваш палець. Скажіть „Я тут”. Доторкніться кінчиками пальців її пальчиків. Дайте самостійно вирішити схопити ваш палець чи ні. Потім покажіть їй, як можна використовувати свої руки, щоб хапатися.

Продемонструйте дитині різноманітні звуки (говоріть, співайте, клацайте язиком), також познайомте зі звуками, що видають різні іграшки. Допоможіть дитині використовувати іграшки, які звучать – трясти брязкальце, натиснути пискавку, дзвонити в дзвоник. Називайте іграшки і кажіть, як вони

звучать (дзвенить, тріщить, пищить).

Підвісьте над ліжечком дитини брязкальця з кільцями або ворсисту кульку із дзвоником. Кілька разів проведіть по них ручкою малюка, щоб він помацав, погойдав.

Покладіть дитині в руку легку іграшку, допоможіть піднести до її рота, торкніться іграшкою ротика дитини. Вкладайте до руки дитини брязкальця розвиваючи шкірні відчуття і хапальний навик, вчить утримувати іграшку досить тривалий час. Спеціально підносьте брязкальця до рота дитини. Торкайтеся ними її губів, носика, язичка. Показуючи іграшку, вчить дитину тягнутися до неї, розтискати задалегідь пальчики, щоб схопити і утримати.

Згодом, навчившись, малюк сам направляє до брязкальця свої ручки і бере її з рук дорослого, а також хапає і утримує, знаходячись при цьому в різних положеннях: на спині, на боці, на животі, сидячі, на руках іншої близької людини. Навчившись затискати іграшку в кулачці, малюк починає вивчати, розглядати її, відсовувати і знов наближати, і звичайно, обстежує ротом. Дитина легко перекладає брязкальце з однієї ручки в іншу, може тримати по іграшці в кожній руці, розглядати їх – відразу дві або по черзі.

Пропонуємо пограти з дитиною в таку **гру «Дай – візьми»**.

Дайте дитині улюблену іграшку, а потім скажіть: «Дай мені іграшку». Візьміть у дитині іграшку і скажіть: «Спасибі» і негайно поверніть іграшку назад дитині, кажучи: «Ось вона». Повторюйте це до тих пір, поки дитина не розслабиться і не заспокоїться на предмет повернення іграшки.

Ще можна застосувати **гру „Топ-топ”**. Поставте дитину на підлогу, міцно тримайте її за тулуб. Швидко поверніть малюка так, щоб одна нога подалася вперед, щоб перейняти на себе його вагу. Повторіть те ж саме, тільки назад і в сторони (з кожною ногою). При цьому супроводжуйте рухи словами: **„Топ-топ”**, або:

Дибки, дибки!

Ходить котик по лавочці,

Водить кішку за лапочки:

Диб, диб, диб.

Гра „Туди-сюди”. Дуже корисний в цій грі іграшковий візочок на 4-х коліщатах. Доведеться набратися терпіння перш ніж незряча дитина зрозуміє, що таке візочок і що з ним можна робити. Покажіть дитині як він їздить, як може наштотхнутися на щось. Візок має бути стійким, щоб витримати вагу дитини, яка спиратиметься на нього під час ходьби.

Ще в цій грі можна використовувати стійку іграшкову коляску. Катання іграшкової коляски дуже стимулює дитину до ходьби „туди-сюди”. Ручка коляски повинна знаходитися на відповідному рівні, щоб забезпечити зручність і хорошу стійкість дитини при ходьбі. Ваші підтримуючі руки повинні бути на рівні коляски. Це дасть можливість забезпечити нормальний крок дитини і роботу опорно-рухових механізмів для збереження рівноваги.

Ще можна примінити таку **гру «Знайти іграшку».**

Коли дитина загубила іграшку, скажіть їй: «Ой, ти загубила іграшку. Давай знайдемо її». Спрямуйте ручку дитини туди, де лежить іграшка, похлопайте нею по поверхні, щоб дитина сама знайшла іграшку. Можливо спочатку прийдеться допомагати дитині, спрямовуючи ручку до іграшки. Іграшки повинні бути досить великими та яскравими. Дайте дитині пограти з іграшкою, коли вона її знайде.

Дуже цікавими для незрячих дітей є іграшки, які звучать, типу «музичних скриньок», що виконують спокійні, нескладні мелодії, колискові пісеньки, створюють гарний настрій, вносять спокій і різноманітять слухові враження незрячої дитини.

Виконуйте вправи з іграшками, які видають звуки (але не надто голосні, з приємним м'яким звуком). Доторкніться іграшкою до обличчя дитини, потім поміняйте її положення, спрямовуючи ручку дитини у напрямку звуку, спонукаючи знайти іграшку. Якщо дитина не повертається на звук, ласкаво поверніть її голівку в напрямку джерела звуку, допоможіть доторкнутися до

іграшки. Для ігор можна використовувати дзвіночки, брязкальці, бубон, іграшкову дудочку, свисток, музикальний м'ячик, а також пташок, що пишуть, і так далі.

Якщо дитина тягнеться в правильному напрямку, піднесіть іграшку до неї, щоб вона торкнулася іграшки. Локалізувати предмет та джерело звука легше, якщо він (воно) знаходиться зліва чи справа від дитини, важче, коли він (воно) розташований посередині. Реакція повільно але поступово розвивається у дітей, які не можуть бачити джерела звука. Але батьки мають розуміти важливість такої реакції для розвитку у дитини орієнтування у просторі.

Рухливі ігри, ігри-гойдалки.

Важливою є гра з ручками дитини. Дитину беруть на коліна та проказують текст, легенько підкидаючи на колінах дитину. При цьому малюк плеще в долоньки:

Тосі, тосі, лапці!

Поїдеш до бабці,

А від бабці – до діда,

А від діда – до тата,

Там є курочка чубата.

А від тата – до мами:

Наймося сметани.

Вимовляючи останній рядок віршика, розведіть рученята в сторони і емоційно, протяжно додайте: „Смачно! Ох як смачно!”.

Дуже корисні для незрячої дитини різні зміни положення її тіла у просторі. Частіше піднімайте дитину за ручки у повітря, виконуйте з нею вправи динамічної гімнастики, щоб вона відчула простір.

Можна створювати у дитини відчуття переміщення в просторі. Підведіть дитину вгору-вниз, нахиліть її в один бік, а потім в іншій. При цьому ви можете підсилити ефект, супроводжуючи рухи ніжними відповідними звуками. Садіть дитину на коліна спиною до себе. Погойдайте дитину на

колінах, тримаючи під ручки, а часом за ручки. Дивіться, як вона реагує, чи висловлює бажання, щоб її далі гойдали. Грайте з нею у прості ігри „Полетіли, полетіли!”, „Гойдалка”, „Печу, печу хлібчик” тощо.

Піднімайте дитину вгору то вище, то нижче. Коли ви піднімаєте дитину вгору, говоріть, що ви робите. Наприклад: „*Полетіли, полетіли вгору!*”, потім повільно опускайте дитину вниз і говоріть: „*Полетіли, полетіли вниз!*”. Поступово починайте підкидати дитину вище. Стежте за тим, щоб вона не злякалася, а сприймала гру із задоволенням.

Гра „Гойдалка”: взяти дитину на руки, розкачувати її вліво-вправо, при цьому промовляючи:

Гойда, гойда, гойдаша,
Де кобила, там лоша,
А кобилка в лісі,
А лошатко – в стрісі.

Ще можна погратися з дитиною під час купання. Коли купаєте малюка можна граючись із ним промовляти:

Хлюп, хлюп водиченько,
Хлюп, хлюп на личенько,
І на ручки, і на ніжки,
Хлюп, хлюп, хлюп!

При цьому торкайтеся дитини до її частин тіла і називайте, що це (Ніжка, ручка, личко, животик тощо).

Також пограйте з дитиною в наступні ігри. Візьміть ручки малюка і з’єднайте їх, щоб малюк зміг відчувати свої ручки. Зробіть пару хлопків, зіграйте з ним в ладушки, в сороку-ворону при цьому розмовляйте з малюком. Дуже важливо розповідати незрячому малюку, що відбувається навколо нього. Кожний жест, який ви робите разом з дитиною потрібно озвучувати. Піднесіть і доторкніться його руками до свого обличчя, поцілуйте його ручки. Найбільш

значущі для незрячого немовляти дотик і пестощі. При цьому руки мами повинні бути спокійними і неквапливими.

Гра «Ладусі».

Мета: координація рухів, збільшення амплітуди рухів у суглобах рук і кистях, координація слухового аналізатора й рухів за командою.

Хід гри. Дорослий показує, як треба робити стуки, дитина копіює дорослого. Потім за допомогою дорослого робить стуки: перед собою, над головою, у положенні стоячи, сидячи, лежачи на спині, лежачи на череві. Дорослий задає темп (ладусі, ладусі... плеск, плеск).

Необхідно дуже уважно стежити за частотою дихання й емоційним збудженням, почервонінням або зблідненням шкіри, пітливістю обличчя. А ще можна під час гри промовляти віршик:

Ладусі, ладусі! А де були? У бабусі.

А що їли? Кашку. А що пили? Бражку.

А що на закуску? Хліб та капусту.

Гра-забавлянка «Сорока-Ворона».

Орієнтування на власному тілі. Дорослий граючись з дитиною водить своєю рукою по всьому тілі дитини, при цьому промовляючи:

Сорока-Ворона на припічку сиділа,

Діткам кашку варила.

– Цьому дам, цьому дам, цьому дам

І цьому дам, а цьому не дам,

Бо цей – боцман – дров не носив,

Діжі не місив, хати не топив,

Діток гулять не водив –

Справжній лежень.

Гра-забавлянка «Коваль».

Дитину можна посадити на ліжку, собі на коліна або покласти на спинку. Дорослий бере іграшковий звуковий молоточок і вдаряє ним легенько по ступнях дитини, при цьому промовляючи:

Куй, куй чобіток,	Кує коваль бричку,
Подай бабо молоток.	Заглядає в пічку:
Не подаси молотка,	Чи є борщ?
Не підкую чобітка, –	Чи є каша?
Молоток срібленький,	Чи є в борщі шматок м'яса?
Чобіток золотенький.	Тукі-і-і! Тукі-і-і! Тук-тук!

Кую, кую ніжку,
Поїдем в доріжку,
Будем коня напувати,
Будем в баби ночувати.

Промовляти можна любий із цих віршиків, який більше сподобається вашому малюку.

Розвитку рухів сліпої дитини і формуванню у неї прийомів орієнтування у просторі сприяють ігри з м'ячем. Найбільш відповідним є озвучений м'яч, а також гумовий м'яч середніх розмірів (35-50 см). М'яч повинен мати яскравий колір, можливі комбінації двох-трьох кольорів.

Покажіть дитині м'яч, дайте дитині пощупати м'яч, подержати в руках і скажіть: «Ось м'ячик. Я хочу покотити його до тебе. Ось він прикотився до тебе. Тримай м'ячик». Покажіть дитині, як потрібно тримати м'ячика, ловити, котити м'ячика. Пограйтеся разом з дитиною в **ігри з м'ячем**.

Гра «М'ячик покотився».

Мета: розвиток координації рухів (у тому числі кистей і пальців рук), уміння орієнтуватися в просторі; навчання різних прийомів гри в м'яч.

Матеріал: м'ячики.

Хід гри: Дорослий котячи свій м'яч, говорить: «М'яч покотився». Іде за м'ячем і бере його до рук. Дитина повторює рухи за допомогою дорослого

(покі самостійно не навчиться котити та піднімати м'яч): котить свій м'яч та піднімає його. Потім дорослий котить м'яч у протилежний бік. Малюк, за допомогою дорослого, повторює і ці рухи. Після того як дитина навчиться цих рухів, можна катати м'яч прямо зі словами «М'ячик покотився раз», «М'ячик покотився два» – і так, поки м'яч не досягне кінця кімнати.

Гра «Піймай м'ячик».

Мета: розвиток координації рухів пальців і кистей рук, збільшення амплітуди рухів у цих суглобах; розвиток швидкості реакції.

Матеріал: м'ячик.

Хід гри: Дорослий котить м'яч до дитини, а вона повинна спіймати його.

Гра «Де найбільший м'ячик?».

Мета: розвиток координації рухів м'язів пальців і кистей рук; тренування зорового аналізатора; координація зорового й рухового аналізаторів; опанування понять «більший – менший».

Матеріал: м'ячі різного розміру (діаметром 20 і 10 см).

Хід гри: дитина сидить, перед нею лежать великий і маленький м'ячі. Дорослий дає їй потримати великий і маленький м'ячі, підняти їх, порівняти за вагою, розміром. Потім просить підняти великий м'яч. Якщо дитина не помилилася, її можна нагородити смачною цукеркою; якщо помилилася й підняла маленький м'яч замість великого, дорослий знову пояснює та показує різницю, даючи дитині потримати великий і маленький м'ячі. Рукою дитини обводить по колу великий і маленький м'ячі, одночасно називаючи: «великий м'яч», «маленький м'яч». Якщо дитина змогла підняти м'яч правильно, то завдання ускладнюється: дорослий змішує м'ячі й знову просить підняти який-небудь м'яч.

Гра «Стук-стук по м'ячику».

Візьміть м'ячик покладіть перед дитиною. Одной ручкою дитини обхватіть м'ячик, а в другу ручку малюка вкладіть музикальний молоточок. Молоточком стук-стук по м'ячику озвучуючи словами.

Стук-стук-стук-стук...,

Хтось під дубком стука молотком,

То зайчик для лисички шиє черевички.

Молоточок буде відстрибувати від м'ячика зі звуком. Дитині це дуже подобається.

Давайте малюкові якомога більше можливостей гратися і кидати м'ячем. [2, 12, 17, 22, 27, 31, 32]

Для освоєння простору можна пограти в таку гру. Сядьте на підлогу і посадіть дитину перед собою. Візьміть звукову іграшку, прив'яжіть до неї мотузок. Покажіть дитині, яким чином, підтягаючи іграшку за мотузок можна наблизити її до себе. Іграшки повинні бути яскравих кольорів, світитися і видавати звуки, коли ви їх підтягатимете.

Але спочатку потрібно дитину ознайомити з підлогою. Сідайте на підлогу позаду дитини і показуйте їй, що підлога існує кругом, навколо вас. Покладіть руку дитині на плечі і покачайте її в різні боки. Спочатку з одного боку в іншій, потім так само вперед – назад, поки руки дитини не торкнуться підлоги (в усіх напрямках).

Для підтримки інтересу дитини до іграшок і дій з ними треба періодично приводити в порядок іграшки, збирати їх, розкладати по місцях і звертати увагу дитини до того, що кожна іграшка має своє місце, це допоможе zorganizувати простір навколо незрячого малюка.

Також допомагайте дитині впізнавати частин тіла і показувати їх на собі (голова, шия, тулуб, живіт, спина, руки, ноги, пальці тощо).

Можна використати гру „**Орієнтування на власному тілі**”. Потрібно за допомогою гри вчити дитину показувати частини тіла. Дорослий повинен взяти ручку дитини і торкаючись нею частин свого тіла розказувати, що це. Потім теж саме зробити на тілі дитини. Коли дитина запам'ятає частини тіла, попросити її, щоб вона показала самостійно на собі частини тіла. При цьому називати якусь частину тіла, а дитина щоб її показала. Наприклад: обличчя і

називати очі, рот, ніс, язик, щоки, губи, вуха, на голові – волосся.

Ігри з кубиками та пірамідками (викладання предметів один на один).

Покажіть дитині, як можна покласти предмети один на один, взявши її руки у свої. Заохочуйте дитину до гри з кубиками, пірамідками, конструктором. [27]

Ігри-заняття з будівельним матеріалом. Учити впізнавати і розрізняти кубики та цеглинки, ставити одну деталь на іншу, викладати цеглинки в рядок, ставити їх вертикально (вежа, стіл, доріжка, автомобіль); знімати зі стержня кільця і надівати на нього кільця з великими отворами.

Малюк самостійно ще не може робити споруди з кубиків. Він перекидатиме кубик з однієї руки в іншу, стукати ним по столу, полу і т.д. Допоможіть дитині узяти один кубик і покласти його на іншій, коментуючи дії. Якщо кубики впадуть, будьте готові сказати: «Бах! Вони впали!» або щось подібне цьому. З часом дитина навчиться будувати з кубиків всякі цікаві споруди.

Гра „Знайомство з квартирою”. Знайомте дитину з тим, як виглядає ваша квартира. Спочатку дитина може знаходитися на руках у дорослого. Не змінюйте розташування знайомих дитині предметів (меблів). При поясненнях не вживайте слів „тут” і „там”, адже вона не бачить того, про що ви говорите. Підбирайте слова, які зрозумілі дитині.

Наприклад: Зараз ми підемо на кухню, при цьому показувати і розказувати дитині де кухня і що там знаходиться. За допомогою рук доторкнутися до всього, що є на кухні і обов’язково кожне доторкання супроводжувати словами (це стіл, а це чашка, ложка, тарілка тощо), щоб дитина знала що це.

Також можна грати з дитиною в гру **„Дістань іграшку із коробки”**. Візьміть коробку, покладіть туди іграшки, які дитина уже знає (кубики, м’ячик, ведмедика, ляльку тощо). Дайте малюкові обстежити коробку, спрямовуйте його ручки до предмета. Спочатку разом з дитиною дістаньте

будь-яку іграшку із коробки і назвіть її, щоб дитина знала яка це іграшка. Потім киньте її назад в коробку і знов дістаньте. І так декілька разів, доки дитина не запам'ятає. Потім візьміть іграшку, назвіть її, дайте дитині помацати і киньте назад в коробку. Запитайте дитину: „*Ой куди подівся м'ячик?*” і зачекайте поки дитина спробує самостійно знайти іграшку в коробці. Якщо ні, покажіть ще раз, як знайти і дістати іграшку.

Ще можна використати **гру на визначення правої і лівої сторін**. Візьміть м'ячик, покладіть його на підлогу. Підведіть дитину до м'ячика і скажіть: „*Зараз зробимо бух м'ячика правою ніжкою*” і покажіть дитині як це робиться. Візьміть в свою руку праву ніжку дитини і стукніть по м'ячику. Потім теж саме зробіть із лівою ніжкою.

Ще за допомогою такої гри можна годувати дитину. Посадіть її за стіл і дайте в праву ручку ложку. При цьому розкажіть дитині, що ложку потрібно тримати в правій руці.

Коли ви одягаєте малюка – також не забувай з ним розмовляти. Отже, говоріть йому: *одягаємо ліву ніжку, просовуємо в кофточку праву ручку*. Так дитина змалечку зможе навчитися розрізняти де право, а де – ліво.

А щоб дитина краще запам'ятовувала де у неї право, а де ліво можна використовувати дзвіночки. Зафіксуйте дзвіночок на правій ніжці або ручці дитини.

Пограйте з дитиною „**Відгадай хто це?**”. Візьміть книжечку з випуклими рельєфними зображеннями. Посадіть дитину біля себе і показуйте їй малюнки. При цьому ведіть її ручками по випуклих зображеннях і розповідайте, що це. Коли дитина запам'ятає, що знаходиться в книжці, покажіть торкаючись її пальчиками до зображення і запитайте: „*Що це?*” або „*Хто це?*”.

Також можна погратися в таку гру і з іграшками. Наприклад: взяти м'яку іграшкову подушку нашити або наклеїти на поверхню різні цікаві зображення (квіточку, кружечок, квадратик, пташечку, звірятко тощо). Давати дитині

пощупати і вивчити, а потім так само запитувати у неї: „Що це?” або „Хто це?”.

Гра „Чим пахне?”. Навчити дитину розпізнавати за запахом. Покласти перед дитиною огірок, апельсин, цибулину, печиво, ліки, мило, каву, парфуми тощо. Дати їй помацати, при цьому розповідаючи, що це таке. Наприклад: апельсин – це фрукт, він помаранчевого кольору, буває кисло-солодким на смак, має круглу форму, його їдять, він смачний і корисний, а ще його купують в магазині; ліки – їх купують в аптеці, у них специфічний запах, їх приймають, коли щось болить, вони бувають як у вигляді таблеток, так і в рідкому вигляді тощо.

Гра на засвоєння понять: попереду, позаду, справа, зліва. Візьміть 4 різні іграшки (наприклад: ляльку, кубик, м'ячик, ведмедика тощо) і розкладіть їх навколо дитини. Наприклад: ляльку покладіть попереду, а м'ячик позаду, кубик зліва, а ведмедика справа. При цьому супроводжуйте свої дії словами і дайте обов'язково поторгати дитині, щоб вона знала де що лежить. Тоді скажіть їй знайди зліва кубик, а позаду м'ячик і т.д. Якщо дитина погано орієнтується, то дорослий повинен її допомогти знайти той чи інший предмет.

Гра „Зашнуруй черевички”.

Мета: засвоєння навички вдягання, розвиток дрібної моторики, координації рухів, орієнтування в просторі.

Матеріал: пара черевиків і шнурки.

Хід гри:

Дорослий показує, як по-різному можна зашнурувати черевички, і просить дитину зашнурувати так само черевички. Необхідно спочатку зашнуровувати черевички разом із дитиною. Показуючи і розказуючи як це треба робити.

Так само можна дитину навчити не тільки взувати і зашнуровувати черевички, а ще і правильно вдягати одяг, застібати гудзики тощо.

Гра „Вгору-вниз”. В таку гру можна грати як вдома на гімнастичній

стінці, так і на вулиці на драбинках, які розташовані на дитячих майданчиках. Дитина за допомогою дорослого піднімається гімнастичною драбиною у верх, а потім має повільно спуститися вниз. Дорослому необхідно страхувати дитину, допомагаючи їй, якщо потрібно.

Ще можна ходити по сходах в будинку вгору-вниз, при цьому рахуючи сходи, щоб дитині було цікаво ними підніматися і спускатися (раз, два, три, чотири, п'ять тощо). Також розказувати дитині, якщо ви ідете з нею вниз: „*Ми зараз ідемо на вулицю*”, а коли піднімаєтесь назад казати: „*Ми ідемо додому*”. Дитина буде уже знати коли вона йде на прогулянку, а коли додому.

Гра „Пісочниця”. Візьміть разом з дитиною набір для гри в пісочниці (відеречко, лопатку, грабельки, пасочки тощо) і пограйтесь з нею на дитячому майданчику в пісочниці. Показуйте дитині де пісочок, що потрібно з ним робити. Розкажіть, що пісочок може бути сухим і сипучим, а може бути і мокрим. З мокрого пісочку робіть разом з дитиною пасочки. Показуйте їй як це потрібно робити. Візьміть разом з дитиною в одну руку відеречко, а в другу лопатку і насипайте пісок у відеречко. Обов'язково розказуйте дитині, що ви з нею зараз робите, щоб дитина могла запам'ятати як це робиться.

Знайомте дитину з навколишнім світом. Гуляйте на дворі, розказуйте і показуйте дитині все що навколо існує. Покажіть і розкажіть, що таке травичка. Посадіть її на травичку, дайте помацати, яка вона на дотик, розкажіть якого кольору. Розкажіть дитині, що травичка росте на землі, що окрім травички там ще ростуть квіти, дерева тощо. Також покажіть квіточку дитині. Зірвіть і дайте в руку дитині, щоб вона могла помацати і понюхати. Теж саме проробіть з листочками, а ще познайомте дитину із шишками і каштанами. Можна зібрати різні листочки і зробити разом з дитиною гербарій.

Ще можна придумати **гру з каштанами**. Візьміть разом з дитиною дитяче відеречко і збирайте туди каштани. Можна покласти каштани у велику ємкість і дати дитині досхочу „побарахтатися” там. Кидати в відерце –

тренувати влучність. Каштанами вчитися рахувати, замість лічильних паличок. Дуже прості вироби можна зробити з дітьми з каштанів і шишок, наприклад їжачка. Дитині це буде цікаво.

Гра з лялькою. Лялька для дитини – це цікава і важлива іграшка. Грайте разом з дитиною, розказуйте і показуйте як потрібно гратися з лялькою. Показуйте, що у ляльки є ручки, ніжки, голова, очки, ротик, носик тощо. Що ляльку можна одягати і роздягати, купати, годувати, спатки вкладати. В колясці або візочку катати. [27]

Таким чином, використання дидактичних ігор в процесі формування навичок просторового орієнтування окрім величезного розвивального потенціалу має низку особливостей та вимог щодо їх організації та проведення. Тому дидактичним іграм відводиться важлива роль як засобу розвитку зорового сприймання, формуванню полісенсорних взаємозв'язків, розумового, морального виховання дітей з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) в умовах домашнього виховання.

3.3. Наочні посібники, іграшки.

Для того, щоб правильно керувати грою дитини, батькам корисно буде знати, що до 5-6-річного віку вона вважає за краще з іграшками грати на самоті, рідко допускаючи участь одного-двох дітей. Вона більш охоче грає своїми іграшками, а не чужими, і в деякому розумінні є власником.

Дітям з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) потрібні озвучені іграшки: брязкальці, гумові пискучі іграшки. Вони повинні створювати приємний, не різкий звук, щоб дитина не лякалася. Для дітей з глибокими порушеннями зору створюються і спеціальні дидактичні ігри та іграшки, які умовно можна розділити на дві групи. До першої групи відносяться іграшки, розраховані, головним чином не на зорове, а на тактильне, дотикове сприймання. Наприклад, кубики з випуклим малюнком, рельєфні малюнки. До другої групи відносяться іграшки, які сприяють

повноцінному розвитку, як незрячих дітей, так і зрячих. Холодні матеріали можуть бути неприємні на дотик. Іграшки, які зроблені з такого матеріалу, викликають у дітей негативну емоціональну реакцію, і таким чином діти можуть відмовитися грати з такими іграшками. А м'які теплі матеріали навпаки стимулюють пізнавальну активність. Незрячу дитину необхідно знайомити з різноманітними матеріалами та їх властивістю. Тому таку дитину потрібно знайомити і вчити гратися з іграшками, які зроблені із тканини, дерева, гуми, пластмаси. [24]

Всі діти, особливо маленькі, при обстеженні іграшки підносять її до рота, торкаються губами, язиком, стискають зубами. Тому іграшки повинні відповідати визначеним гігієнічним вимогам: фарба, яка покриває іграшку, повинна бути міцною, не токсичною, вони повинні легко митися.

Іграшки для малюків: брязкальця з кільцями для підвішування, брязкальця з ручками; різні за формою і кольором; мелодійні за звучанням іграшки; неваляшки. Звукові та світлові іграшки-підвіски, які кріпляться на ліжечко (а пізніше – на манеж) за допомогою спеціального кронштейна або дуги. Ці іграшки можуть бути жорсткими або м'якими, досить великими, яскравими, або чорно-білими в смужку, блискучими, із зображенням обличчя.

Брязкальце на кільці – невелике і легке, чудово підходить саме для малюка перших двох місяців життя. Це іграшка (зазвичай мила мордочка тварини або лялечка-матрешка), яка міцно закріплена у верхній частині кільця. Малюкові зручно її утримувати в руці і, мимоволі розмахуючи, відчувати щось в долоньці.

У вихованні дітей з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором) велике значення мають брязкальці, різноманітні дидактичні іграшки, будівельні набори та універсальні конструктори. Всі іграшки повинні мати чітку форму та бути розфарбовані в чисті, сполучені друг з другом яскраві кольори. Деякі іграшки, такі, як будівельний матеріал не потрібно розфарбовувати. Деталі, які призначені для прикрас побудов, навпаки, повинні

бути яскравими, розфарбованими. Слід підкреслити, що всі іграшки повинні бути акуратно виготовлені. Існує ряд іграшок, які допомагають розвитку рухів рук дітей з глибокими порушеннями зору, його дотикового сприймання, формуванню вміння співвідносити предмети по величині в процесі дії з ними. До таких іграшок, перед усім, відносяться пірамідки, матрешки, вкладні кульки, кубики і склянки. Пірамідка повинна складатися із 3-5 кілець одного кольору. Розвитку пальців рук дітей з глибокими порушеннями зору сприяє гвинтова пірамідка. Насамперед, дитина повинна познайомитися з кубиками, навчитися розрізняти їх від інших іграшок.

Для гри дітей із природним матеріалом (пісок) необхідно мати совочок, відерце, формочки. Совочок не повинен бути широким, краще, щоб він був звужений на кінці. Для гри з м'ячем можна підібрати м'ячик зі звуком, а також гумовий середніх розмірів (35-50 см в діаметрі).

Вагому допомогу у розвитку дитини справляють музичні іграшки. Для гри і занять можна використовувати дзвіночки, бубон, барабан, іграшкову сопілочку, свищики, металофон. Також дітей знайомлять з ляльками. Лялька повинна бути середнього розміру (20-30 см). Найбільш відповідають вимогам дотикового сприймання ляльки, які виготовлені із м'якої пластмаси. [24]

В старшому дошкільному віці лялька для дітей з порушеннями зору являється додатковим способом вираження думок та почуттів, а також володіє можливостями корекційно-компенсаторного впливу. Іграшки і ляльки розвивають збереженні органи чуття, моторику, предметну і комунікативну діяльність, мислення; сприяють формуванню уявлень про навколишній світ, розумінню міжособистісних відносин, адекватному спілкуванню із однолітками та дорослими.

Використання ляльок в іграх дошкільників з вадами зору має свою специфіку і опосередковано рівнем розвитку моторики, мовлення та просторової координації. [24]

Для незрячої дитини іграшка обов'язково має привертати її увагу, захоплювати. Доцільніше використовувати яскраві та контрастні іграшки середнього розміру, однак перевагу краще надавати реальним предметам та об'єктам, для попередження викривлення сформованих уявлень про предмети оточення. Так само як і все оточення маленької незрячої дитини іграшки мають нести певне корекційне навантаження, бути корисною їй: ознайомлювати з різноманітними якостями предметів, розвивати, уточнювати і коригувати сприймання та уявлення, формувати навички предметних дій.

Іграшок не обов'язково має бути багато, і особливо для дитини з вадами зору (тотально сліпих і сліпих із залишковим зором). Важливо, щоб вона не кидалася від однієї іграшки до іншої, не розпорошувала увагу на декілька завдань, а доводила свою гру до кінця. Дитина повинна бути господарем в своєму іграшковому світі, стежити за порядком, слід виховувати бережливе ставлення до іграшок.

Оскільки, сліпа дитина розпізнає все на звук, слух нюх, смак і дотик потрібно використовувати іграшки і книжечки з випуклими рельєфними зображеннями, озвучені і безпечні.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б.Г., Рыбалко Е.Ф. Особенности восприятия пространства у детей. – М.: Просвещение, 1964.
2. Андреева Л. Развивающие игры для детей раннего возраста /Педагогический вестник 2000г. №8 с.10/
3. Бондаренко А.К. „Дидактичні ігри в дитячому саду”: Книга для вихователя дитячого саду. – 2 видання, дороблене – М.; Освіта, 1991 р.
4. Венгер Л.А. Развитие способности к наглядно-пространственному моделированию. // Дошкольное воспитание. – 1982. – № 9.

5. Воспитание и обучение слепого дошкольника / Под ред. Л.И. Солнцевой. – М.: Просвещение, 1967.
6. Говорова Р., Дьяченко О. Формирование пространственного ориентирования у детей. // Дошкольное воспитание. – 1975. – № 9.
7. Григор'єва Г.В. Розвиток провідної форми спілкування в дітей з порушеннями зору дошкільного віку // Дефектологія. - 2001.
8. Діти з особливими потребами: поради батькам / В.І.Бондар, Л.В.Борщевська та інші; За ред.: В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: Наук.світ, 2004. – С. 88-128.
9. Дружинина Л.А. Коррекционная работа в детском саду для детей с нарушениями зрения: Методическое пособие / Л.А.Дружинина. – М.: Издательство «Экзамен», 2006. – 159 с.
10. Загальноосвітня програма виховання і навчання дітей від 3-х до 7-ми років „Дитина” // „Богдана”. – К., 2003.
11. Занятия по развитию ориентировки в пространстве у дошкольников с нарушениями зрения. Методические рекомендации / [сост. Л.А.Дружинина и др.; науч. ред. Л.А.Дружинина]. – Челябинск: АЛИМ, изд-во Марины Волковой, 2008. – 206 с.
12. Игра дошкольника / Под ред. С. Л. Новоселовой. – М., 1989.
13. Каразану В. Ориентирование в пространстве. // Теория и методика развития элементарных математических представлений у дошкольников: Хрестоматия в 6 частях.
14. Кондратенко С.В. Організація розвивального середовища для формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору / С.В.Кондратенко // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання. Вип. 4. [зб.наук.праць]. – К.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2013. – С. 116-126.

15. Лаврентьева Т.В. Формирование способностей к наглядному пространственному моделированию // Дошкольное воспитание. – 1983. – № 7.
16. Люблинская А.А. Особенности освоения пространства детьми дошкольного возраста // Формирования восприятия пространства и пространственных представлений у детей. – М.: АПН РСФСР, 1956. – Вып. 86.
17. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1991. (Розділ “Гра”).
18. Мусейибова Т.А. Генезис отображения пространства и пространственных ориентаций у детей дошкольного возраста. // Теория и методика развития элементарных математических представлений у дошкольников: Хрестоматия в 6 частях.
19. Мусейибова Т.А. Дидактические игры в системе обучения пространственной ориентировке. // Теория и методика развития элементарных математических представлений у дошкольников: Хрестоматия в 6 частях. – СПб., 1994.
20. Мусейибова Т.А. Формирование некоторых пространственных ориентаций. // Теория и методика развития элементарных математических представлений у дошкольников: Хрестоматия в 6 частях. – СПб., 1994.
21. Навчально-виховні програми та методичні рекомендації для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору. – К. : ІЗМН, 1996.
22. Обучение и воспитание дошкольников с нарушениями зрения / под ред. М. И. Земцовой. – М. : Просвещение, 1978.
23. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб.статей молодих вчених: / за ред. В.В.Засенка, А.А.Колупаєвої. – К.: 2011 – Вип. 2. – С. 90-97.
24. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору Частина I, II. Науково-методичний посібник/ав.: Вавіна Л.С., Гудим І.М., Кондратенко С.В., Довгопола К.С., Нафікова Л.А. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 111-118.

25. Подколзина Е.Н. Особенности пространственной ориентировки дошкольников с нарушением зрения // Дефектология. – 2008. - № 4.

26. «Программа воспитания и обучения в детском саду» / Под ред. М.А. Васильевой, В.В. Гербовой, Т.С. Комаровой. – 4-е изд.; М., 2007.

27. Програмно-методичний комплекс “Програма розвитку сліпих дітей та зі зниженим зором від народження до 6 років” / Вавіна Л. С., Бутенко В. А., Гудим І. М. – К. : 2012. – 456 с.

28. Рудакова Л.В. Коррекционная программа по пространственной ориентировке слепых дошкольников // Специальные коррекционные программы для дошкольников с тяжёлыми нарушениями зрения / Под ред. В.А.Феоктистовой. СПб, 1995.

29. Солнцева Л.И. Обучение ориентировке в пространстве // Слепой ребенок в семье / Под ред. Л.И.Солнцевой. – М., 1989.

30. Феоктистова В.А. Воспитание слепых детей дошкольного возраста в семье. – М., 1999.

31. Фопель К. Игры с детьми /ж. Д/образ. 2005г. №7.

32. Чопик Л.І. Організація корекційно-компенсаторної роботи з дітьми, що мають порушення зору: метод. реком. / Л. І. Чопик. – Вінниця. – 2003. – 40с.